

Ulrich Libbrecht

IN ARREN MOEDE

Over teveel en tekort

FORUM

Davidfonds/Leuven

In arren moede
Over teveel en tekort

ULRICH LIBBRECHT

**IN ARREN
MOEDE**

Over teveel en tekort

i.s.m. PRIESTER DAENSFONDS

Tweede druk

Dauidsfonds/Leuven

Door het Priester Daensfonds werd mij gevraagd om op de *Werelddag van Verzet tegen Extreme Armoede* een lezing te houden op de academische zitting in het stadhuis van Aalst op zondag 15 oktober 1995.

Ik heb in dit boek *In arren moede. Over teveel en tekort* neergeschreven wat ik er zou gezegd hebben, indien ik een oeverloze tijd toegemeten had gekregen.

U. Libbrecht

Inhoud

Voorwoord	7
<i>Hoofdstuk 1</i>	
Vanuit een vogelperspectief	9
Theoria en Tao	11
Drie grote vragen	11
Arm Vlaanderen	12
Van dorp naar wereld	15
Van armoede naar weelde	17
Van egoïsme naar rechtvaardigheid	20
<i>Hoofdstuk 2</i>	
Het economisme: gevangenis van onze geest	23
Tegenover het economisme: een ethische heroriëntatie	25
Het comforteringsproces en de rente	27
Het geweten steigert	30
En de armen in de rijke landen?	33
<i>Hoofdstuk 3</i>	
Wat stellen we daar tegenover?	
Het Utopisch Denken en de Nuchtere Strategie	35
De utopie	35
Drie basisprincipes	35
Herdefiniëring van arbeid	37
De strategie	40
Legalisme of idealisme?	41
Stratagèmes tegen de armoede	43
Leve het idealisme	65
Het sociaal vangnet	67
Geen afbraak van de sociale zekerheid	75
Postscriptum	79

Voorwoord

De titel van dit geschrift vraagt om een kleine toelichting. ‘In arren moede’ is een nog niet helemaal verdwenen uitdrukking. Het in onbruik geraakte ‘ar’ betekende ‘toornig, gram’, en ‘in arren moede’ betekent dus in gramschap, toorn. De betekenis is thans veeleer verschoven naar ‘spijtig, verontwaardigd’. Volgens het etymologisch woordenboek is dit afgeleid van het Middel-Nederlands *erre, arre* [in de war, op een dwaalspoor, wanhopig, boos, spijtig] + *moede* [wil, verlangen] (Van Dale, *Etymologisch Woordenboek*, p. 64).

Nu is *arre, erre* duidelijk verwant met het Latijn *errare*, ‘dwalen’. Het achtervoegsel ‘moede’ zal wel verwant zijn met ‘gemoed’, dit is de emotionele toestand. ‘In arren moede’ of ‘armoede’ betekent dus veeleer de emotionele toestand waarin de verdwaalde zich bevindt.

Wij vinden het woord ‘arm’ ook terug in *erbarm-en*, vertaling van het Latijnse *miserere*, medelijden hebben, afgeleid van *miser*, ellendig, arm (door de *Statenbijbel* van 1637 gebruikt). Van dezelfde oorsprong is het woord *barmhartig*, vertaling van *misericordia* [cor = hart]. *Ontfermen* tenslotte was in het Middel-Nederlands *entvarmen*, ont + *arm*, uit de armoede helpen.

Het begrip ‘armoede’ draagt in zich de grondbetekenis van ‘afdwalen van de normale weg’, en daardoor ‘in een hopeloze toestand geraken’. De woorden *erbarmen*, *barmhartig* en *ontfermen* wijzen op de reactie van de weldenkende, gevoelige mens tegenover deze afwijkende toestand.

Een woord van dank aan het boek *Het gelijk van het genoeg* van Aktie Strohalm, Utrecht 1990, waaraan ik verschillende ideeën heb ontleend. Ik dacht, als gevolg van mijn medewerking aan hun actie, het recht te hebben op een beetje ‘plagiaat’.

Hoofdstuk I

Vanuit een vogelperspectief

*Dit is de weg van de natuur:
Zij neemt van hen die te veel hebben
en geeft het aan hen die te weinig hebben.*

*Dit is echter de weg van de mensen:
Zij nemen van hen die te kort hebben
en geven het aan hen die te veel hebben.*

*Wie alleen bezit er zo veel
dat hij aan de ganse wereld kan meedelen?
Alleen de man van het Tao.
[d.i. de hoogstaande mens]*

*Daarom doet de wijze dingen
zonder te streven naar bezit.
Daarom realiseert hij zaken
zonder te rekenen op erkentelijkheid.*

(Lao-tse, 500 v. Chr.)

Onlangs nam ik een roeste avondse trein van Kortrijk naar Turnhout: stofferig, vies en de schroothoop nabij... en toch had ik de volle prijs betaald, evenveel als voor een knus vehikel. Terwijl ik allerhande cynische oprispingen ten aanzien van het openbaar vervoer voelde opkomen, werd mijn geest plots verlicht: ik realiseerde mij dat ik de eer had te mogen participeren aan de financiering van de luxueuze TGV, die onze dappere zakenlieden een half uur tijd zou laten besparen tussen Brussel en Parijs. De grote Vooruitgang wordt immers gedragen door de vele kleine bijdragen van door-deweekse luitjes. Is dit niet een beeld van de armoede die de rijkdom financiert?

Ik heb me uiteraard afgevraagd waarom ik op de Dag van de Armoede in Aalst moest komen spreken voor een weliswaar klein maar toch select gezelschap, terwijl er zoveel bekwame economen zijn met brede visies op maatschappelijke problemen. Had het iets te maken met mijn belangstelling voor spiritualiteit? Of met het feit dat ik als oriëntalist wel iets meer weet over het precare bestaan van vele volkeren? Of was het alleen maar omdat ik een idealistische groene jongen ben? Of was het omdat ik het nogal gezegd krijg – wat God verhoede, want een Chinese wijze heeft gezegd: *“Hij die weet spreekt niet, en hij die spreekt weet niet”*? Ik heb helemaal geen degelijke kennis noch van economie noch van sociale problematiek... en ik heb zeker geen pasklare oplossing voor het probleem van de armoede.

Ik hou mij, in de herfst van mijn leven, nog hoofdzakelijk onledig met comparatieve filosofie, waaraan ik onlangs het eerste deel van *Inleiding Comparatieve Filosofie* (1995) heb gepubliceerd. In het tweede deel, dat zich nog in statu nascendi bevindt, is ook een hoofdstuk voorzien, getiteld: “De sociale relaties: maatschappij en economie”, waarin ik probeer deze problematiek te zien in een mondiaal perspectief. Als oriëntalist van opleiding heb ik veel gereisd – en hoewel het vaak wel iets te maken had met ‘academisch toerisme’, hield ik de ogen open voor het moeizaam en vaak triestig bestaan van vele mensen in arme landen en voor de scheve toestanden die deze wereld tekenen. Ik heb deze landen nooit – als zovele moderne toeristen – als dierentuinen bekeken, omdat ik weet dat alle mensen dromen en verlangen hebben... en vaak honger. Ik heb me dan ook meermaals afgevraagd waarom ik in het rijke Westen geboren ben en precies in deze welvarende eeuw, en daardoor in staat was van mijn leven iets zinvol te maken. Daarenboven weet ik net genoeg van geschiedenis af om mij maar al te goed te realiseren dat wij, westerlingen, vele van die nu arme samenlevingen door onze hebzucht totaal ontwricht hebben.

THEORIA EN TAO

Dat, en nog zoveel andere dingen, heeft van mij een filosoof gemaakt, weliswaar slechts ‘un philosophe bricoleur’, wiens ideeën noch de academische noch de politieke wereld in beroering zullen brengen. Evenwel heb ik één adelbrief voor te leggen: dat filosofie voor mij geen theorie, maar een tao is. ‘*Theorein ta Olympia*’ betekende: toeschouwer zijn bij de Olympische spelen. Nu is een toeschouwer – een *theoros* – iemand die zich op afstand van het gebeuren bevindt, er zijn mening op na houdt, deze soms luidkeels vertolkt, maar nooit deelneemt aan het gebeuren zelf. Onze beschaving is overbevolkt met dat soort theoretici, die over alles meningen hebben, maar geloven dat de theorie zelf de wereld verandert. In China noemde men filosofie: een tao, dit is een weg, en over een weg moet men lopen. Dit betekent dat filosofie uitmondt in engagement, en dat men zelfs geen recht heeft op een filosofie als men deze niet in daden omzet. Er zijn nog steeds te veel geleerden die zich opsluiten in ivoeren torens en daar de meest diepzinnige ideeën uitbroeden, maar nooit afdalen naar de marktplaats.

DRIE GROTE VRAGEN

Bij een eerste oriëntatie ten aanzien van het probleem van de armoede, wil ik vooraf drie fundamentele vragen stellen.

Ten eerste: *waar eindigt mijn wereld?* De grote Chinese denker Chuang-tzu stelde zich reeds in 300 v. Chr. de vraag: *hoe kan je aan een kikker die op de bodem van een put leeft de grootheid van de oceaan beschrijven? Hij zal u niet begrijpen.* Wie in een put van zelfgenoegzaamheid tussen de enge muren van zijn eigen lokale probleempjes leeft, met geen andere visie op dit bestaan dan op dat kleine blauwe cirkeltje boven zijn hoofd, zal nooit vanuit een vogelperspectief op het landschap van deze aarde kunnen neerkijken, zich realiserend dat er naast het zonnige dal waarin hij zijn

nest gebouwd heeft nog andere dalen van kommer en verdriet zijn.

Ten tweede: *Moeder, waarom leven wij?* - om de titel van het boek van Lode Zielens te citeren. Dit is de grote vraag naar de zin van het bestaan. De zin van het leven ligt voor vele mensen in deze wereld nog steeds in het overleven. Het leven krijgt echter maar echt zin als deze naakte *survival* geen probleem meer is.

Ten derde: *wem gehört die Welt?* Van wie is de wereld nu eigenlijk? Wie heeft recht op de rijkdom, op het voedsel, op het gave landschap? De grote vraag die ik mij als groene jongen al altijd heb gesteld, maar die ook de vraag is van de velen die niets bezitten.

ARM VLAANDEREN

De tijd van ‘arm Vlaanderen’ ligt al een aardig eind achter ons: het was de tijd dat het leven op een of andere wijze niet veel meer was dan een gevecht tegen het spook van de armoede. Niet zo lang geleden waren de meesten onder ons nog ‘have-nots’, mensen die niets bezaten of nauwelijks iets. Als u me toestaat even wat persoonlijk te worden, dan heb ik een niet oninteressant verhaal te vertellen.

Mijn moeders vader was een klein boertje uit de ‘Bos-sen van Vlaanderen’, dat maar één levensdoel had: tegen Sint-Jan de pacht bij elkaar krijgen voor het kasteel. Toen hij trouwde, moest hij onder zijn trouwakte een kruis zetten. Toen mijn grootmoeder op 87-jarige leeftijd stierf, heb ik haar laatste 20 fr. gekregen. Dit is een eenvoudige illustratie van wat men de goede oude tijd noemt. Het gevolg was dat de volgende generatie, die wat meer ontwikkeling had, dit vlakke uitzichtloze leven niet meer wilde aanvaarden en uitweek naar Amerika. Mijn moeder bleef hier, om op de ouders te passen. Nu ik zelf vier kinderen heb, kan ik nog echt droevig zijn als ik eraan denk dat mijn grootouders hun kinderen nooit meer teruggezien hebben. Met mijn

neven en nichten moet ik Engels spreken. *Het Gezin van Paemel* van Cyriel Buysse behandelt zeer aangrijpend deze thematiek.

Uit de klas van mijn lagere school ben ik de enige die de humanioraklassen heeft afgewerkt, want toen waren de kansen op secundaire, laat staan op hogere studies, zeer gering. Bovendien groeiden de meesten onder ons niet op in een zeer ‘verrijkte’ omgeving, waar muziek en boeken de sfeer schiepen en waar intellectuele gesprekken aan de orde waren. Zij die wel in een ‘verrijkt’ milieu zijn opgegroeid, hebben er geen weet van hoe de ‘intellectuele komaf’ zijn hele leven lang aan de mens blijft kleven, hoe hij steeds onder zijn niveau moet afdalen om sociaal niet geïsoleerd te raken. Op de party’s van de rijken wordt de intellectueel van kleine komaf niet uitgenodigd tenzij als garnituur bij het dessert. Maar hij heeft een groot winstpunt: hij weet wat onder het volk leeft, want hij is hun dialect niet vergeten; hij kent de kwel en kommer om de altijd lege portemonnee; hij waardeert de bijdrage van de ‘lochting’ aan de domesticalle economie; hij spot niet met de magische religie omdat hij maar al te goed weet dat dit volkse geloof troost en hulp bood in moeilijke tijden; hij is niet beschaamd over de brieven van zijn moeder die vol fouten stonden. Hij realiseert zich maar al te goed wat er met de armen gebeurt die door de geschiedenis zijn vergeten en in de middeleeuwen zijn achtergelaten. Hij kan zich nog herinneren wat ‘arm Vlaanderen’ was. Want hij herinnert zich nog uit zijn kindertijd de ‘trimards’, de mijnwerkers en de keuterboeren. Het maakt hem dankbaar voor het feit dat hij in deze tijd geboren is, dat het leven mogelijkheden heeft, en bovenal kleur en vreugde.

De generatie die uit onze kleinkinderen bestaat, vindt dat dit ‘arme Vlaanderen’ iets voor de geschiedenisboeken is. Zij zijn in een wereld van coca-cola en McDonald’s geboren, en ze stellen zich zo gemakkelijk voor dat de weelde het normale nest is waarin een mens geboren wordt. Een

kleine anekdote moge verduidelijken hoe de jonge generatie geen idee meer heeft van deze voor hen voltooid-verleden-tijd. Herhaaldelijk wordt mijn kleinzoon van zes jaar mij bij de werkzaamheden in de tuin door zijn moeder als assistent toegewezen. De efficiëntie van dergelijke losse medewerker is af te lezen uit het rondslingerend tuingereedschap, de platgetrapte groenten en de onnodige kuilen. Maar van de nood een deugd makend probeer ik datgene aan te vullen wat door ouders altijd enigszins verwaarloosd wordt, met name de opvoeding. Ik vertel hem dan over de tijd toen zijn grootvader nog een hummel was, wat hij toen allemaal heeft meegemaakt, daarbij misschien wat te veel nadruk leggend op de moraal van het verhaal – zoals opa's gewoon zijn te doen. Zo zei ik: “Weet jij, als je grootvader klein was, dat er dan nog geen TV was.” Waarop hij mij enigszins ongelovig aankeek en vroeg: ‘Naar wat keken jullie dan?’ En toen ik hem een tijdje later zei dat wij ook nog geen telefoon hadden, vroeg hij: “En hoe belden jullie dan?” Ik heb me toen afgevraagd waarom wij toch al die dikke boeken lezen en schrijven – ik mag ook de eerste steen niet werpen – terwijl een kindermond op zo een heldere wijze de generatiekloof kan beschrijven. Jongeren van nu kunnen zich gewoon niet meer voorstellen hoe de wereld er bij de laatste eeuwewende nog bij lag. En zoals zij vaak niets meer begrijpen van de Vlaamse strijd – “was dat allemaal wel nodig?” vroeg een van hen –, begrijpen zij ook zo weinig van de ontvoeringsstrijd van de kleine man. Armen waren toen geen marginalen, we waren bijna allemaal marginalen als je onze hedendaagse welvaartsmaatschappij als norm neemt. Jongeren moeten ook eens bedenken dat een oorlog voor hen niet veel meer is dan een film op TV, waarin de helden nooit sterven. Voor vele jonge mensen van vroegere generaties was het front bittere realiteit. En de helden... die stierven echt!

VAN DORP NAAR WERELD

Toen ik nog een kleine jongen was, waren de grenzen van het dorp de grenzen van de wereld. De inwoners van het volgende dorp leken ons al van een onbetrouwbare soort, die van nog een dorp verder waren al je reinste heidenen, en het volgende dorp wisten we niet meer liggen. In de stad kwamen we zelden of nooit, en de hoofdstad heb ik vóór mijn twintigste niet gezien. Wij leefden binnen een zeer nauwe keerring, waarbinnen we weliswaar geborgenheid kenden maar ten koste van veel geestelijke inteelt. Het buitenland was *terra incognita*, waarvan we hoopten dat zijn bewoners achter de horizon bleven. We leerden op school de hoofdsteden van de landen uit het hoofd, maar veel meer dan *poëzie pure* was dit niet. We hadden misschien wel een zwart-witfoto gezien van een of ander beroemd gebouw in Parijs of New York, maar daarbij eindigde voor de meesten onder ons de informatie.

Toen de bekende Vlaamse jezuïet Ferdinand Verbiest rond 1650 naar China reisde, was hij 480 dagen onderweg. De wind waaide toen ook niet altijd uit de goede richting, zelfs niet voor een jezuïet. Iemand die toen naar verafgelegen ‘barbaarse’ landen reisde, liet zijn eigen wereld voorgoed achter zich. De wereld was toen zo immens groot dat het geen zin had zich veel onledig te houden met vreemde beschavingen, waar men toch nooit kwam. Een reisverhaal van een avontuurlijke reiziger of een activiteitenverslag van een zendeling was al het toppunt van informatie. Maar hadden wij, die de enige ware religie hadden en de enige geslaagde beschaving, wel behoefte aan enige kennis van al dat heidense gedoe, van al die barbaarse zeden, van al die onbeschaaftde wilde samenlevingen?

Nu zijn we zo goed geïnformeerd over deze verre landen. We zijn erheen gereisd of hebben er documentaires over gezien op TV. De drie soorten heidense rassen – het gele, het zwarte en het rode –, waarover we vroeger op school geleerd

hadden, kwamen meer en meer binnen in onze geestelijke keerring. Meteen was ook het oude vertrouwde kolonialisme (“*als een wereld zo groot, waar uw vlag staat geplant*”) aan het verdwijnen. We begonnen een andere kijk op de wereld te ontwikkelen en realiseerden ons dat al de mensen van de aarde dromen en verlangens hebben. Maar dat velen nooit één droom konden waarmaken, omdat de triestige armoede hun deel was. En dan rees bij de ethisch gevoeligen onder ons de vraag naar een rechtvaardige wereldorde. Omdat wij zagen dat kapitalistische economieën de wereld totaal ontwrichten ten voordele van een kleine blanke minderheid. Er zou nog lang veel schijnethiek gepredikt worden, maar mensen die, zoals ik, een wat duidelijker blik in de diepte op een deel van de mensheid hadden, begonnen zich af te vragen waarom een doorsnee Chinees het met 1.500 fr. per maand moet rooien. En het oude fabeltje dat dit alles te maken heeft met oosterse luiheid en westerse ijver gelooft allicht niemand meer die iets meer afweet van onze oeverloze hebzucht, van onze botte agressie, van ons racisme en superioriteitsgevoel, die de dominante aspecten van onze koloniale geschiedenis vormden. Ik weet dat er ook veel mensen zijn die goedheid en liefde hebben gebracht, maar zij moesten zich strategisch inpassen in het systeem. En dit systeem kent geen liefde, alleen maximalisatie van de winst.

Op mijn vele reizen kwam ik beroepshalve vaak terecht in geprivilegieerde academische kringen, maar ik heb ook altijd de nodige aandacht gehad voor het leven van de man in de straat. En het beeld dat ik uit China, Maleisië, Indië, Indonesië, de Filippijnen... heb meegebracht, is dat van hemeltergende armoede, van mensen die welhaast hopeloos vechten om te overleven. Voor wie overleven en leven identieke begrippen zijn.

Niet de filosofie heeft mij tot wereldburger gemaakt, maar de armoede. Dit pijnlijk gevoel van hopeloosheid ten aanzien van de ellende van zovelen, de wetenschap van de

oeverloze zee waarin enkele goudvissen rondzwemmen, de onvoorstelbare dwang van de markteconomie... laat ons achter met een ethische kater. Is het nu echt niet mogelijk om in naam van de liefde – de kernboodschap van de wereldgodsdiensten – en in naam van de eerbied voor de mens – voor het humanisme een heilig begrip –, te werken aan een betere wereld? Het is niet nodig daarvoor achter de vlaggen van naïeve gelijkheidsideologieën aan te lopen: de natuur verdraagt geen uniformiteit. Maar dat mensen niet in staat zijn enige zin aan hun leven te geven, is een zonde tegen de mensheid. Om echter meer rechtvaardigheid in de wereld te brengen is het nodig dat we het parool van Confucius volgen: “*Binnen de vier zeeën zijn alle mensen broeders*”, en dat we dus een wereldburgerschap tot ontwikkeling brengen. Verengde nationalismen menen het recht te hebben zichzelf te verrijken door de armoede van de anderen. Wereldburgerschap stimuleert een gevoel van ethische verantwoordelijkheid voor heel de wereld. Eenmalige acties zijn de voorbereidende fase, maar structurele veranderingen van de wereldeconomie, met diep respect voor alle culturele eigenheden, zijn het doel.

Erasmus zei van zichzelf: “*Ego mundi civis*”, ik ben een burger van de wereld. Als we allen één grote familie zijn, is iedereen voor iedereen verantwoordelijk, en moet een mondiale solidariteit de attractor zijn die ons geestelijk in beweging houdt.

VAN ARMOEDE NAAR WEELDE

Onze moderne wereld heeft ongelofelijk veel te danken aan wetenschap en technologie, die een stel existentiële problemen inzake voeding, kleding, huisvesting, mobiliteit, communicatie enz. hebben opgelost, waardoor ons bestaan aanzienlijk ‘gecomforteerd’ is. In de euforie van het steeds betere leven hebben we ons weinig vragen gesteld over de diepere betekenis van het begrip ‘comfort’. Velen kijken al

verbaasd op als ze horen dat *confortare* (Lat.) betekent: versterken. Ze hebben de neiging te denken dat comfort de mensen verzwakt. Maar als we vaststellen hoeveel het leven aan kwantiteit en kwaliteit gewonnen heeft, niet alleen door de toegenomen medische zorg, maar ook door de betere voeding, kleding en huisvesting, heeft comfort ons echt wel versterkt tegenover de bedreigende omgeving. Wat moet men immers denken van de logica van iemand die zegt: “als ik eet, word ik sterker; ik zal blijven eten zodat ik de sterkste van allen word”. Wij weten dat hij een indigestie zal krijgen. Nu zijn reeds vele mensen in de westerse wereld aan een comfortindigestie toe. Als ons doel eenmaal was ons bestaan comfortabeler te maken, dan was dit de primaire zin van het leven en nam het levensgeluk met het comfort toe – geld maakte dus wél gelukkig. Maar eenmaal de top van de berg van het comfort bereikt, kan het levensgeluk niet meer op grond van dit comfort toenemen. Als we dit comfort toch nog opdrijven zal het ons ongelukkig maken, omdat al wat ons voorheen vreugde gaf nu alleen nog onze zorg, kommer en spanning doet toenemen: geld maakt ons ongelukkig. Comfort is een cyclisch gebeuren, en geen lineair proces: heeft het zijn hoogtepunt bereikt, dan verandert het in zijn tegendeel.

Ik stel dus duidelijk dat materiële welvaart een *conditio sine qua non* is voor het geluk. Als ik sterf van honger en je biedt mij twee schalen aan, één met een boterham en één met God in al zijn glorie, dan neem ik eerst die boterham. Op de top van de berg wordt de vraag naar de zin van het leven gesteld. Sommigen denken dat de zin die het bestijgen van de berg begeleidde, lineair tot in de wolken kan doorgetrokken worden. Wij, Belgen, hebben nooit bijzonder veel liederen bij elkaar gekregen, maar één daarvan kan je alleen zingen hoofd geheven borst vooruit, want de tekst zegt: “*Immer vooruit, dappere Belgen.*” We weten wel niet echt meer waarheen, maar dat kan ons geen barst schelen. Maar stel nu dat je naar rechts marcheert al brullend: “*Immer voor-*

uit.” Als je tien kilometer ver bent, houdt iemand je staande en zegt: je loopt precies in de verkeerde richting, het was de andere kant op. Dit alleen maar om te verduidelijken dat ‘vooruit’ niet noodzakelijk samenvalt met de richting waarin je neus wijst. We moeten wel degelijk een inhoud aan het begrip geven. Nu zijn er veel naïevelingen onder ons die denken dat wij altijd verder kunnen gaan met de ‘comfortering’ van het bestaan. En een bepaalde commerciële lobby spant zich in om ons dit in te prenten. Op dit boerenbedrog komen we nog terug. De volksmond heeft al altijd geweten dat je nog nooit een lijkwagen gezien hebt met een aanhangwagentje aan, waarmee de bezittingen van de overledene meegevoerd worden naar het hiernamaals. Er was – zo vertelde men mij in Amerika – een rijke Amerikaan gestorven, die in zijn testament had bepaald dat men al zijn dollars – de zin zijns levens – bij hem in zijn kist moest stoppen. Dit was natuurlijk een vervelende zaak voor zijn jonge weduwe – dat soort rijke Amerikanen laten nu eenmaal altijd jonge weduwen achter – die geen cent meer zou hebben om van te leven. Maar ze had een verstandige zoon. Hij zei: moeder, weet je wat we zullen doen, we zullen hem een cheque meegeven. Men kan inderdaad zijn hele leven op deze cheque axeren – van zingeving gesproken! Maar bij nadere analyse zijn veel mensen compleet in de greep van dit cheque-syndroom.

Een ‘zinnig’ mens zal de materiële welvaart alleen beschouwen als een draagvlak voor hogere waarden. Zolang een mens al zijn tijd nodig heeft voor de *survival*, blijft er niets over voor de *supervival*, dit is voor een zinvol bestaan op hoger geestelijk vlak. Het mooiste beeld dat ik hiervoor kan bedenken is de wijze waarop we in onze kinderjaren de ‘buisestooft’ (kolenkachel) moesten aanmaken. Daarvoor waren een stel voorbereidende werkzaamheden nodig zoals hout hakken, kolen kloppen, as wegdragen... en in het ijzig koude huis op een wintermorgen duurde het altijd nog een kwartier vooraleer de eerste calorie zich gewaardigde uit de

kachel te komen. Dan hadden we een klein verwarmd keukentje en al de rest bleef in de greep van de winter. Nu draait men aan een wielkje in de muur en het hele huis wordt warm. Wat doen we nu met de vrijgekomen tijd? Ons arm verleden extrapolierend zullen we trachten ons comfort verder op te drijven. Maar op zeker ogenblik wordt dit een zinloze bezigheid: omdat we boven op de berg staan, kunnen we gewoon niet verder klimmen. Maar precies dan ligt de vrije ruimte van de menselijke mogelijkheden vóór ons. We moeten geestelijk op de vleugels gaan en de ruimte exploreren. Het leven wordt zo ‘veeldimensionaal’, we kunnen alle richtingen uit. Het is niet economisch nuttig, maar de hele economie is een zaak van de aarde, en levert ons alleen een startplatform. Wat we nu gaan doen is nog altijd zoals Plato zei: de nutteloze dingen zijn de mooiste. Maar ze zijn bovenal de zinvolste: kennis om de kennis, schoonheid om de schoonheid, het Mysterie om het Mysterie, de mens om de mens...

Deze mogelijkheid om geestelijk op de vleugels te gaan is het menselijke bij uitstek. Eten en vechten en paren doen de dieren ook, maar ze zitten vast aan de aarde. Deze vergeestelijking van het bestaan behoort tot de definitie van de mens. Daarom is het een recht. Dit is dan meteen het hogere motief waarom de armoede niet mag bestaan: ze verhindert de mens écht te leven.

VAN EGOÏSME NAAR RECHTVAARDIGHEID

Als we het over de welvaart van een bepaalde groep hebben, bedoelen we daarmee uiteraard de gemiddelde welvaart. Maar gemiddelden zijn afhankelijk van de gekozen populatie. Als men het heeft over het Bruto Nationaal Product van een land, betekent dergelijk cijfer weliswaar iets voor ons collectief economisch egoïsme, maar niets voor hen die ver onder het gemiddelde vallen. Het herinnert mij aan die eenvoudige arbeider in Zwevegem die aan de ‘cafétog’ zei: “als

ik en Bekaert ons geld samenleggen, dat is een hele hoop". Individueel zijn, ook binnen een welvarende economie, vele mensen arm, en die hebben aan de collectieve rijkdom niets. We kennen allemaal het verhaal van de statisticus die verdronk in water van gemiddeld een halve meter diep.

Deze elementaire overweging dwingt ons om de armoede te personaliseren. Voor gezagsdragers tellen veel te veel alleen de gemiddelden, en veel te weinig de levende mensen. Alleen de lokale besturen en werkgroepen kennen de armen als personen, en zij alleen zijn in staat ook daadwerkelijk gepersonaliseerde oplossingen voor te stellen. We komen hier verder nog op terug.

Hoofdstuk II

Het economisme: gevangenis van onze geest

Het economisme is de geestelijke gevangenis van onze moderne wereld. Hoewel iedereen weet dat we veel te danken hebben aan de economie, is het economisme, dat uitgaat van de stelling ‘economische problemen opgelost, alle problemen opgelost’, een regelrechte bedreiging voor onze beschaving. Het principe van het oneindig aantal behoeften staat haaks op een filosofie van tevredenheid en geluk. Maar aan een tevreden mens valt weinig te verkopen, en derhalve moeten de mensen door een hard gespeelde reclame permanent in een toestand van ontevredenheid worden gehouden. Mensen zijn van nature egoïstisch, en dat lijkt een noodzakelijke ingesteldheid, wil men overleven. Egoïsme is dus volledig natuurlijk en komt bij alle dieren voor. Maar bij de dieren bestaan natuurlijke inperkingen (*constraints*) van dit egoïsme. Dit is niet het geval bij de mens, die zijn drang naar bezit en macht steeds kan opdrijven. Deze collectieve rijkdom drukken wij uit in het concept Bruto Nationaal Product. Al wat dit magische getal niet doet groeien, duiden wij aan als de non-profit sector, alsof het enige levens-profijt van materiële aard zou zijn. Idealisme – de onbezoldigde inzet – wordt dan smalend afgedaan met de ‘no-nonsense’-gedachte. En al wat zich moeilijk laat inpassen wordt als een vervelend nevenverschijnsel beschouwd: milieuproblemen bijvoorbeeld. (De rijken zijn immers aardig bezig de laatste gave hoekjes van dit land op te kopen om er hun riantte villa’s neer te poten, en Stedenbouw is nu ook niet het heilige der heiligen.) Of criminaliteit (de welvarenden beschikken over voldoende technisch vernuftige middelen om zich af te schermen.) Of oorlogen (maar er is zo lekker veel te verdienen aan de wapenhandel...). Of armoede, maar we leven nu eenmaal in een wereld

van ‘winners’ en ‘losers’, en als je tot deze laatsten behoort... ja, dan heb je pech gehad.

Dit gelegaliseerd egoïsme wil zichzelf baseren op het ideaal van vrijheid, wat echter een grove leugen is. Want ‘vrijheid’ staat hier gelijk met de ongenadige wet van de jungle. De echte menselijke vrijheid – de ‘verlossing’ van de religies – wil uitgerekend dit egoïsme doorbreken. Als de mens door het systeem aan alle mogelijke ketens gekluisterd wordt, en dus aan zijn eigen egoïsme, kan hij niet anders dan een narcistische cultuur ontwikkelen. Hierdoor wordt verhinderd dat de mensheid evolueert in geestelijke zin, dat wil zeggen naar niet-materiële waarden. Er wordt mij vaak gevraagd wat men nu eigenlijk onder het begrip ‘verlossing’ uit de religies moet verstaan. Ik antwoord dan vaak dat ik wel tal van mooie theorieën dienaangaande ken, maar dat ik het liever vanuit de praktijk benader. Als ik de druk van de reclame op de moderne zogenaamde vrije mens bekijk, dan vraag ik me af wat er van die nooit volprezen vrijheid overblijft. Het is nogal simplistisch mensen vrij te verklaren alleen om daarna die vrijheid met alle middelen te kunnen manipuleren. Reclame betekent ‘steeds opnieuw uitschreeuwen’ tot de geestelijk zwakken geen weerstand meer kunnen bieden. De gemeenschap beschermt deze mensen geenszins. Integendeel, ze levert haar eigen media uit aan een (geestelijke) maffia, die geen ander doel heeft dan zichzelf te verrijken. Als men dit onder vrijheid verstaat, dan heeft dit meer weg van een vogelvrij-verklaring. Nu denken velen bij dit laatste begrip aan *‘zo vrij als een vogel’*, maar de betekenis is: *‘rechteloos’*, en werd *“gezegd van lijken die niet begraven mochten worden en als prooi voor de vogels werden achtergelaten.”* (Van Dale *Etymologisch Woordenboek*, p. 801). Met vogelvrij bedoelen we mensen die geen geestelijke weerstand hebben en aan de aasgieren worden uitgeleverd.

Het economisme stelt het geluk voor als een lineair groei-proces, waarin geld de parameter is. Aldus wordt de mens de gevangene van het economisme en leest hij de graad van

zijn geluk af aan de stand van zijn bankrekening. Nu is dit – zoals hierboven reeds beschreven – niet helemaal onwaar. Comfort levert een belangrijke bijdrage tot het vermeerderen van het levensgeluk, zolang men de top van de berg niet heeft bereikt. Het kan dan ook de zin van dit bestaan bepalen. Maar eenmaal de top bereikt, komt er aan de klimtocht een einde. Om toch nog te kunnen stijgen, moet men dan geestelijk op de vleugels gaan. Dit betekent dat men het hoger bestaan moet cultiveren, wat meteen ook impliceert dat het hier om een elementair menselijk recht gaat: iedereen moet aan het socio-culturele leven kunnen deelnemen. Het mag niet zijn – zoals het in onze kinderjaren nog het geval was – dat concerten, theater en boeken voor slechts enkelen waren weggelegd en dat anderen zich louter met de botte ‘struggle for life’ moesten bezighouden. Een maatschappij die zich neerlegt bij de opvatting dat er nu eenmaal ‘winners’ en ‘losers’ zijn, verbergt een verkapte standen- en zelfs kastenindeling.

TEGENOVER HET ECONOMISME: EEN ETHISCHE HERORIËNTATIE

Volgens de filosoof Jürgen Habermas is onze moderne samenleving gekenmerkt door een spanning tussen het ‘Systeem’ en de ‘Lebenswelt’. Het systeem bestaat uit een verbond tussen geld en macht. De politiek vertegenwoordigt de macht, die de vrijheid van de burger opslorpt, waardoor de democratie een leugen wordt, omdat ze ontaardt tot een verzameling machtscellen, die fungeren als kleine dictaturen. In de groene strijd heb ik hiervan de nodige ervaring opgedaan. De economie is een geldeconomie met de beurs als autonoom mechanisme, los van elke sociale controle. Deze combinatie geld x macht geeft aanleiding tot een zulkdani-ge vervreemding, dat zelfs de intellectueel geen zicht meer krijgt op deze duistere machten. Het individu kan dan ook maar op twee manieren op dit systeem reageren. Ofwel adap-

teert hij zijn eigen bestaan aan dit systeem en ontwikkelt strategieën in de verschillende subsystemen om zelf het maximum naar zich toe te halen. Zo richt het onderwijs zich op het systeem, dat het als normatief aanvaardt, en niet langer op de opvoeding die op waarden gebaseerd is; zo wordt ontspanning geen stille recreatie, maar een stuk economie dat op puur geldgewin gericht is; zo worden politieke geschillen in deze beschaving (?) nog al te licht met oorlog en onderdrukking opgelost, waarbij de wapenhandel voor de nodige verdiensten zorgt; zo wordt de ruimtelijke ordening altijd maar weer verkracht voor puur persoonlijk profijt; zo oriënteren religies zich altijd maar sterker op de macht in plaats van op het geestelijk reveil en de liefde. Het enige alternatief is de weerstand tegen het systeem, met de daarbij horende dreiging dat men in de marge van de samenleving terecht komt. Elk 'tijdverdrijf' is toegelaten, als het maar niet raakt aan de economische belangen.

De 'Lebenswelt' (leefwereld) bestaat uit familie, volk, cultuur, landschap..., uit idealen, dromen en utopieën, uit sociale relaties, uit transcendente waarden, uit alles wat aan het leven een meerwaarde geeft ten opzichte van het naakte overleven. Nu is het precies deze leefwereld die door het systeem wordt gekoloniseerd, door middel van onderwerpende structuren die zich als democratieën vermommen, maar geestelijk totalitair zijn. We kennen ze uit de bureaucratieën, uit de media die met reclame de mens onder geestelijke druk zetten, uit de multinationals die, ongrijpbaar vertakt, overal hun invloed doen gelden. De staat wordt zelf de gevangene van het systeem, en ook de welwillende politici kunnen zijn macht niet breken.

In dit kader moet ook het verschijnsel van de armoede geplaatst worden. Hoewel wij vanuit de gevoelens en idealen van onze leefwereld dit verschijnsel van de schande verachten en bestrijden, heeft het systeem het egoïsme zo sterk gelegaliseerd, dat wij niet méér kunnen dan wat sociaal-politieke strategieën ontwikkelen, of vanuit de marge van de

maatschappij een verloren strijd tegen de bierkaai voeren, maar het systeem kunnen we niet ondermijnen.

HET COMFORTERINGSPROCES EN DE RENTE

We hebben geen gewichtig statistisch onderzoek nodig om te weten dat armoede en rijkdom steeds toenemen. Hier is geen wet van de communicerende vaten aan de orde, hier worden de bergen altijd maar hoger en de dalen altijd maar dieper. Hoe komt dat? Vooral als men bedenkt dat men in politieke en kerkelijke toespraken altijd de mond vol heeft van naastenliefde, solidariteit, kansarmoedebestrijding, rechtvaardige sociale orde... Zijn hier geen grotere machten aan het werk, die voor de sociale ellende geen enkele belangstelling hebben, en voor wie vergeestelijking van het leven holle praat is voor 'sukkels' die niet weten waar Abraham zijn mosterd vandaan haalt?

De derde wereld kreunt onder de enorme schuldenlasten. Daardoor worden de arme landen verplicht tot uitverkoop van arbeid, natuur en grondstoffen aan de rijke landen. Dit heeft tot gevolg dat de lokale overlevingseconomieën vernietigd worden en verplicht zijn producten te kweken voor de westerse markt. Dit resulteert dan weer in de verwoesting van de eigen cultuur en de vervanging ervan door een 'coca-cola en hamburger'-beschaving. En ondanks dat alles nemen de schuldenlasten van deze landen altijd maar toe.

Ook in onze westerse landen is een dergelijk mechanisme aan het werk. Een vrij kleine groep bezit alles, en een grote onderlaag bijna niets. Nochtans hebben velen hun leven lang hard gewerkt. Waarvoor en voor wie? Laten we nu toch eens ophouden met dat flauwe fabeltje dat geld geld voortbrengt, alsof een ei een ei zou leggen – de meerwaarde is altijd met werken voortgebracht. Rente is altijd iemand anders' zweet.

Als we ons de vraag stellen naar de oorzaken van de armoede in de wereld, gaan we maar best uit van het

Hollandse gezegde: *“Wie voor een dubbeltje geboren is, wordt zelden een kwartje.”* Kinderen van arme mensen krijgen weinig kansen om hun talenten door scholing tot ontplooiing te brengen. Wie niet in een ‘verrijkte’ omgeving geboren is, heeft het moeilijk om die omgeving zelf te scheppen. Op wereldschaal geldt dit voor vele miljoenen Chinezen en Indiërs; de stortens van Manila zijn ook al geen verrijkte omgeving. Arme landen worden gedwongen zich open te stellen voor de wereldmarkt (herinnert u zich ook nog het GATT-gejuich?), ze moeten hun schulden afbetalen met grondstoffen, en zichzelf verkopen tegen lage lonen (de slavernij is overigens afgeschaft). De westerse economieën drukken de prijzen van de grondstoffen, verwerken deze zelf, met hoge winsten, en verwoesten lokale economieën, landschappen en culturen.

Wat zijn nu de vreselijke gevolgen van deze situatie? De arme landen zitten bedolven onder de schuldenlast. De afbetaling van deze schulden heeft prioriteit op alles, zodanig dat er geen geld meer is om de armoede te bestrijden, noch voor onderwijs, noch voor infrastructuurwerken. Het Internationaal Monetair Fonds, dat door het rijke Westen wordt gedomineerd, legt beperkingen op inzake voedsel-subsidies of subsidies voor huisvesting enz., maar laat de militaire uitgaven ongemoeid. Landen die over voldoende vruchtbare grond beschikken, worden verplicht hun landbouw op de westerse markt te richten, met verwaarlozing van de eigen voedselproductie. Het gevolg is dat ook in deze arme landen een kleine groep van rijken ontstaat.

De gevolgen van deze schuldenproblematiek zijn voldoende bekend en worden ook wel aangeklaagd, maar de oorzaak wordt nogal gemakkelijk afgeschoven op de luiheid van de ‘inboorling’, terwijl ze in feite te herleiden is tot de rentelast.

De schulden van de arme landen zijn eigenlijk geen echte schulden, die ze niet zouden kunnen terugbetalen; het is de rentelast die ondraaglijk is. En dat weet men ook in ker-

kelijke kringen, waar altijd nog een zekere bekommernis om de arme heeft bestaan, maar al te goed. De Wereldraad van Kerken heeft dit reeds aangeklaagd. Maar blijkbaar is hun stem in de context van onze materialistische beschaving wat zwak geworden. Vaak ook zijn hun opmerkingen niet altijd geloofwaardig omdat de Kerken in de regel ook tot de rijkere instellingen behoren en vaak een reusachtig vermogen bezitten.

Maar laten we de zaken eerst eens van de nuchtere zakelijk-politieke kant bekijken. Kort na 1970 bestond er een groot overschot aan euro-oliedollars en liepen de banken te leuren met goedkope leningen. Maar toen Reagan van zijn Star Wars begon te dromen, moest hij hiervoor op de wereldgeldmarkt gaan lenen, waardoor de rente van 6-7% omhoog schoot tot boven de 20%. En die afschuwelijke rente werd ook toegepast op de schulden van de ontwikkelingslanden. Het is het cynisme van de geschiedenis dat die barbaarse bewapeningswedloop – waaraan het grootkapitaal opnieuw meer dan een boterham met beleg heeft verdiend – aan de basis ligt van die schrijnende armoede in de ontwikkelingslanden. En dan te weten dat die armen per dag 200 miljoen dollars aan het rijke Westen betalen. We hebben opnieuw eens geleerd hoe schijnheilig die zogenaamde ontwikkelingshulp is, die zorgt dat het geld naar de eigen bedrijfswereld terugvloeit (ook al over de schandalen van het ABOS gehoord?). Een feit staat vast dat de arme landen momenteel meer betalen aan aflossing van de rente dan ze ontvangen aan ontwikkelingshulp. Men kan zelfs beweren dat zonder rentelast hun schuldenprobleem niet echt zou bestaan.

HET GEWETEN STEIGERT

Tegenover dergelijke bittere werkelijkheid, steigert mijn geweten. Waar haal ik het recht vandaan om mij zo ego-centrisch op te stellen? Het kan toch niet zijn dat ik het, legalistisch goed onderbouwd, beginsel aanvaard dat het grof liberale recht van zelfverrijking ten koste van de ellende van de anderen best gelegitimeerd kan worden? En dat heeft niets te maken met mijn ethische gevoeligheid. Wie een christelijke of humanistische morele ontroerbaarheid heeft bewaard, kan moeilijk onverschillig toezien hoe de politieke wereld zijn klein realisme laat leiden door de platvloerse filosofie van de zelfverrijking. Een maatschappij die welvarend is geworden, moet niet dat puur economisch spel verder spelen, maar moet de moed hebben zich ethisch te heroriënteren.

Een eerste vraag die dan bij mij opkomt, is die naar de legitimiteit van die rente. Toen het marktmechanisme gedurende de oorlog, als gevolg van de schaarste, dol ging draaien, verdedigde men – toen de krijgsverrichtingen achter de rug waren – terecht niet het hoogheilige marktmechanisme. Integendeel, men heeft een bijna dictatoriale monetaire ingreep gedaan. Nu doet men alsof het geldmechanisme het absolute recht heeft om autonoom te functioneren. ‘Geld geeft recht op geld’ wordt beschouwd als een soort natuurwet, als een *logos*, waar niemand verhaal tegen heeft, zoals niemand verhaal heeft tegen de wet van de zwaartekracht. Maar monetaire mechanismen berusten niet op een *logos*, maar op een *nomos*, een menselijke wet. *Nomos* is een gebruik, een gedragsregel, een wet die door de gewoonte of een wetgever werd ingevoerd. Maar het woord *nomos* is zelf afgeleid van *nemein* (verwant met het Nederlands: nemen), hetgeen betekent: *verdelen, toekennen, onder elkaar verdelen*, en vandaar *het toebedeelde in bezit nemen*. Verdeling van bezit vond altijd plaats volgens een machtsbeginsel, en zelden volgens een rechtvaardigheidsbeginsel.

Maar een *nomos* kan gewijzigd worden, en moet ook vaak gewijzigd worden. Dit betekent dat men vaak moet ‘ont-eigenen’. Dit is vroeger (terecht) met kerken gebeurd, zowel in China (zogenaamde boeddhistenvervolging van 845) als in Europa (na de Franse Revolutie).

Het is mij niet onbekend dat, in nomothetisch opzicht, de ‘denkers’ uit de welvaartslanden niet altijd de meest objectieve zijn, omdat zij hun eigen nomothetisch model als universeel model beschouwen. Maar zij vergeten dat – bij wijze van analogie – in de late Middeleeuwen en de Renaissance de hogere burgerij zeer welvarend was, maar dat die welvaart met de arbeid van vele armen werd betaald. Dit was nog steeds het geval in de vorige eeuw. Alleen een sociale correctie heeft aan de uitbuiting van de armen een einde gemaakt. Nu herhaalt zich het verhaal op wereldvlak: de rijke landen zouden niet zo rijk zijn als er niet vele arme landen waren die voor een peulschil grondstoffen en arbeid moeten afstaan. Ik weiger te geloven in optimistische economen die ons graag wijsmaken dat de arme landen alleen al door het geloof in onze modellen in de (nabije?) toekomst allemaal rijk zullen worden. Geef mij dan maar het tweede rapport van de Club van Rome. Of mag ik even de Braziliaanse Lula citeren? *“Zonder radicaal te willen zijn of te willen overdrijven moet ik u zeggen dat de derde wereldoorlog al is begonnen. Een stille oorlog, maar daarom niet minder sinister. In plaats van soldaten sterven nu kinderen; in plaats van miljoenen gewonden zijn er miljoenen werklozen; in plaats van bruggen worden fabrieken, scholen, ziekenhuizen en hele economieën verwoest. Het is een oorlog over de buitenlandse schuld, en het belangrijkste wapen daarbij is de rente, een wapen dodelijker dan de atoombom...”*

Nu kan men denken dat dit allemaal ver-van-mijn-bedproblemen zijn, en dat de armen in onze voorsteden en dorpen daar geen boodschap aan hebben. Maar dan heeft men nog nooit stilgestaan bij de rente-inning die via de prijs van de producten gebeurt. Dit is de manier waarop iedereen

rente betaalt, *ook de armen*. We moeten met zijn allen via de belastingen die hoge renten op de staatsschuld betalen (van een staat die maar onbeschaamd verder leent en die dan nog trots is dat die leningen zo snel onderschreven zijn – een klein kind begrijpt haast het onlogische van dat soort redeneringen. Het gaat hier toch niet om cadeautjes van de bewuste burger aan zijn geliefde vaderland!); velen zitten opgezadeld met zware hypotheekleningen, waarbij men twee à drie maal het geleende bedrag terugbetaalt – uiteraard aan diegenen die toch al rijk zijn. Maar dat weten we allemaal, en we voelen het aan den lijve. Zelfs uw beste vrienden rekenen u de gangbare intresten aan. Maar we vergeten nogal licht dat het grootste deel van de rente betaald wordt op de consumptiegoederen die we kopen. Op de eerste plaats moeten we de kapitaalslasten mee betalen, dit is de rente die de fabrikant zelf moet betalen op het geleende geld, of die hij zelf zou innen als hij zijn geld zou beleggen in plaats van het in een bedrijf te investeren. Daarnaast betalen we met zijn allen nog eens de kapitaalslasten voor de groothandel en de winkel. Aldus ontstaat een soort zijderoutesyndroom: de zijde die uit China naar Rome kwam, kostte aan de bron niet zo vreselijk veel. Ze werd in de oases langs de zijderoute steeds maar verder verkocht, zodanig dat ze, in Rome aangekomen, onvoorstelbaar duur was, waardoor enorm veel Romeins goud in omgekeerde richting stroomde. Zodanig veel dat de keizer verbood nog langer zijden kleding te dragen. Hij had daarbij echter buiten de waard – in casu de waardin – gerekend, want hij kreeg af te rekenen met de eerste vrouwenbetoging aller tijden. De afloop laat zich raden: de keizer moest de duimen leggen.

Naast deze rente, betalen we uiteraard voor de vele nutsvoorzieningen als ophalen van huisvuil (een vuilniszak kost voor de arme evenveel als voor de rijke, net zoals een brood), voor de aanleg en het onderhoud van rioleringen, voor de zuivering van het drinkwater enz. Dit alles betekent dat mensen die bij de bank geen frank hebben geleend, dus ook veel

rente betalen. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat deze enorme rentedruk de armen voor eeuwig en altijd arm zal houden. Ze zijn al blij als ze net kunnen overleven.

Ook de wereldhandel wordt door dit systeem geregeerd, want op internationaal niveau zien we ook dat de verborgen rentelasten achter elk hoekje schuilen. Maar – en dat maakt het verschil – het zijn de arme landen die de schuldenberg torsen. Want arme landen produceren meestal landbouwproducten en grondstoffen, waarbij slechts geringe investeringen nodig zijn, en bijgevolg ook maar geringe rentelasten te betalen zijn. Maar zij importeren veel eindproducten, die ze zelf niet kunnen fabriceren (waaronder hamburgers en cola!). Deze productievormen zijn uiteraard kapitaalintensief. Er zijn niet alleen grondstoffen, maar ook arbeidslasten en winst... en rentevergoedingen op het geleende kapitaal. Aldus ontstaat ook een grote verborgen rentestroom van arm naar rijk: consumenten van over de hele wereld betalen rente, die terugstroomt naar diegenen die het kapitaal geleend hebben. Dit geld wordt dan in de regel in nieuwe projecten geïnvesteerd, maar dit zijn geen projecten die ten gunste komen van diegenen die de rente hebben betaald, zodat deze laatsten er economisch niet beter van worden. Integendeel, het zijn de arme landen die de verdere economische ontwikkeling van de rijke landen mee financieren. Men zou dit cynisch de omgekeerde ontwikkelingshulp kunnen noemen. Het ellendig gevolg is dat de armen door dit mechanisme in een vicieuze cirkel gevangen zitten, zodat hun eigen industrie veroudert, en zij niet anders kunnen dan hun grondstoffen en hun natuurlijke rijkdommen uitverkopen. Het eindresultaat zal een kale woestijn zijn.

EN DE ARMEN IN DE RIJKE LANDEN?

Zijn de armen er in de rijke westerse landen beter aan toe? Het antwoord is negatief, omdat de geldstroom in dezelfde

richting gaat. Want dit is de situatie in het rijke Westen: 80% van de bevolking betaalt een aanzienlijk deel van haar salaris aan rente, 10% van de westerlingen ontvangt die rente die door de anderen betaald wordt; maar van deze groep raapt slechts 1% het allergrootste deel op. Dit maakt overduidelijk wie de werkelijke macht in dit land in handen heeft: een klein aantal mensen beheert de financiële wereld. Ze schuiven elkaar de beheersposten toe en zijn steeds bezig hun reusachtige vermogens te vermeerderen door het opstrijken of beheren van de rente die wij, die er hard voor moeten werken, betalen. Als het systeem zo in elkaar zit, waar zijn de gelijke rechten die de democratie ons garandeert dan naartoe? Feitelijk zijn we er veel slechter aan toe dan de middeleeuwer die de tiende schoof aan God moest opofferen: wij offeren al vijf schoven op de tien aan de belastingen. Het grote probleem is dat geld zijn eigen logica heeft verworven, en zijn eigen macht, die ontsnapt aan de meest elementaire ethiek.

Er wordt onophoudend een beroep gedaan op de pseudo-filosofie: laat je geld voor je werken! Het zijn altijd mensen die werken! Een klein voorbeeld. De koningin van Engeland had in 1982 een dagelijks inkomen uit rente van 60 miljoen frank. Hoeveel mensen moeten werken om dit bedrag bijeen te krijgen? Ik heb nagerekend dat dit 24.000 daglonen vertegenwoordigt. Dit zijn dus 24.000 moderne slaven, zonder gezicht of naam. En dan heeft alleen de koningin van Engeland haar rente opgestreken. Een ander voorbeeld: in Nederland is het gemiddeld vermogen 100.000 gulden (= 1,8 miljoen fr.) per hoofd. Dit is dus wel echt een rijk volk! Maar de helft ervan bezit 4% van het vermogen, de andere helft 96%.

Hoofdstuk III

Wat stellen we daar tegenover?

Het Utopisch Denken en de Nuchtere Strategie

DE UTOPIE

De mens leeft niet alleen van brood, maar ook van dromen, ideaalbeelden en utopieën. Zolang wij het idealisme bewaren, zal de wereld niet ten onder gaan in een kortzichtig, zogenaamd, realisme. Wij kunnen deze stelling verdedigen op zeer nuchtere gronden: in Nederland (waar men zowat alles telt) schat men het vrijwilligerswerk als 1,5 maal zo groot als de bezoldigde arbeid. Een maatschappij kan dus niet als een pure functie van het geldgewin beschouwd worden. Ook als de kapitalistische economie dat wel doet, heeft de politiek niet het recht dit ook te doen. Is dit wel het geval, dan is de politiek een deel van het ‘Systeem’, maar niet van onze ‘Leefwereld’ – en hebben wij alle recht politiek te beschouwen als een noodzakelijk kwaad, waarvoor wij geen respect moeten opbrengen. Wat zou de cultuur in dit land betekenen als ze van bezoldigde banen zou afhangen? En wat met het sociaal engagement? Hoe zou de jeugdbeweging kunnen functioneren...? Dit verhindert de staat intussen niet om zich in al deze domeinen bemoeiziek op te stellen! Habermas bedoelde precies dit alles wanneer hij het had over het koloniseren van de leefwereld.

Drie basisprincipes

De basisprincipes waarop onze utopie steunt zijn: op de eerste plaats de solidariteit (of de christelijke *caritas*, of de boeddhistische *maitri*) als ethisch beginsel, als weerwerk tegen het harde en gevoelloze economisme. Ons principe wordt dan: we zijn als groep maar gelukkig, als niemand van ons meer armoede lijdt. Dit komt neer op een soort grote-fami-

lie-moraal. Na de Franse Revolutie zijn we steeds zwaar blijven tillen aan ‘liberté’ en ‘égalité’, maar het principe ‘fraternité’ is, als gevolg van ons individueel en collectief egoïsme, nogal vlug onder een laag stof geraakt. We belijden dan wel in de kerken dat niemand aan zijn broeder een steen geeft als hij om een brood vraagt, maar we brengen wat we geloven zo weinig op de marktplaats. Want hier is een autonome instelling de baas met eigen wetten. Aan ‘fraternité’ laat de markt zich weinig gelegen.

Ons tweede basisprincipe is dat van de instelling van een ethische commissie. Dit is een soort loge van waakzame burgers die erop toeziet dat wij geen onethische samenleving worden, die geldstromen, wapenleveringen en verkapte slavernij legaliseert. In een ontkerkelijkte maatschappij kan men deze opdracht niet langer aan de Kerken toevertrouwen, al hebben deze recht en plicht in deze commissie te participeren. Haar taak bestaat er vooral in, over politiek en economie heen op zoek te gaan naar de schendingen van de mensenrechten, die verheimelijkt in het systeem zelf aanwezig zijn, en daarbinnen gelegaliseerd worden. Er bestaan immers ook geestelijke folteringën. De armoede is er een van. Het gaat hier duidelijk om ethiek, niet als afstandelijke theoretische structuur – zoals in academische kringen beoefend – maar om ethiek als engagement. Dit betekent, bijvoorbeeld, als de constructie ‘macht x geld’ te sterk wordt, dat wij het recht hebben op burgerlijke ongehoorzaamheid. Reeds in 1849 schreef H.D. Thoreau in Amerika een traktaat *On the Duty of Civil Disobedience*, en recentelijk schreef J. Habermas *Ziviler Ungehorsam – Testfall für den demokratischen Rechtsstat* (1984). De idee blijft levendig dat men geen gehoorzaamheid verschuldigd is aan een staat die ons ethisch in de verkeerde richting leidt.

Het derde basisprincipe bestaat uit twee fundamentele rechten voor de toekomst van de maatschappij als fraterniteit. De eerste is het recht op arbeid. Arbeid kan niet bepaald worden door puur economische belangen, dit is door de

profit sector. Arbeid is een maatschappelijk gegeven, gekoppeld aan het recht op een zinvol bestaan. Dit vraagt om een herdefiniëring van het begrip arbeid als participatie aan het maatschappelijk leven. Arbeid is als deel van een winstgevend proces slechts een afgeleid begrip. Thans staat echter de winst centraal, want winst zonder arbeid heeft in het kapitalistisch systeem een hogere status dan winst uit arbeid.

Uitstoot uit het arbeidscircuit is onethisch. Als het industrieel proces gericht is op het maximaliseren van de dividenden van de kapitaalaanvoerders, dan heeft de industrie geen enkele maatschappelijke verplichting en heeft alle recht op translokaties naar lagelonenlanden, een proces dat reeds volledig op gang is. Zo erg dat zelfs de vakbonden nerveus worden. Als de kapitalistische wereld stelt dat deze lagelonenlanden ook rechten hebben, dan is dit meestal een uiting van huichelachtige *caritas*, en in wezen een vorm van 19de-eeuwse uitbuiting. Met ontzettende gevolgen voor het milieu, zoals Shell in Nigeria ons leert.

Het systeem zelf is alleen gericht op het kapitaal. Nu ben ik persoonlijk principieel tegen het beurskapitalisme, dat geld laat verdienen 'zonder arbeid'. Dit laatste is uiteraard een bankiersfabeltje: geld legt geen geld, wel steelt het de arbeid van de anderen. Daarenboven gaat het hier steeds om een ethisch anonimaat dat geen vragen stelt over de herkomst van de winst: illegale praktijken, wapenhandel, uitbuiting van het milieu, overpubliciteit (psychische druk é dito afbetaling)... hebben niet tot gevolg dat het geld stinkt. Het neemt allemaal zulke lugubere vormen aan dat weldenkende zakenlieden zelf al beginnen na te denken over ethisch zakendoen.

Herdefiniëring van arbeid

Als het recht op arbeid een fundamenteel menselijk recht is, dan moet dit ook zo in de grondwet worden opgenomen. Maar, waar moet dan deze werkgelegenheid vandaan komen? Ik geef hier vijf punten ter overweging.

(1) Al die artificieel gecreëerde baantjes met nepstatuten zijn slechts stuiptrekkingen van het systeem zelf. Veel meer dan een politiek alibi betekenen ze niet.

(2) Het geld moet weer ‘rond’ gemaakt worden, dat wil zeggen het moet weer ruilmiddel worden, en niet beschouwd als een middel om geld te scheppen.

(3) De idee van de permanente lineaire vooruitgang (in tegenstelling tot de organische cyclusgroei) heeft ons opgezadeld met een groeisyndroom. We zullen moeten terugkeren tot de nulgroei en dus tot een circulaire economie. Dit steunt op de idee dat het comforteringsproces niet lineair is, en men op zeker ogenblik moet overschakelen naar ‘vergeestelijking’: om deze materieel te onderbouwen is een circulaire onderhoudseconomie voldoende.

(4) Dit geeft kansen aan de quataire sector, die instaat voor de geestelijke ontplooiing van de mens. Alleen in dit domein is permanente groei mogelijk. Deze sector moet tot nu toe leven van de kruimels die van tafel vallen of op gang gehouden worden door onbezoldigde inzet. Daarenboven wordt hij door de staat onbeschaamd steeds meer onder druk gezet. De staat haalt meer uit de cultuur dan hij er in stopt! Maar als het geld weer ‘rond’ wordt, dan wordt deze sector de meest interessante vorm van tewerkstelling. De stimulans om van alles te ondernemen komt dan niet uit de drang tot zelfverrijking, maar tot zelfontplooiing; niet uit het overleven, maar uit het boeiende leven zelf.

(5) Binnen één mensenleven heeft zich binnen de economische sectoren een grote verschuiving voltrokken. In mijn kinderjaren verschoof de tewerkstelling van de primaire sector van de landbouw naar de secundaire sector van de industrie, door de mechanisering van de landbouw. Vele arme landen zitten nog steeds op het primaire niveau. Na de oorlog deed zich een nieuwe verschuiving voor: van de secundaire sector naar de tertiaire – die van de dienstverlening – door de groei van de cybernetica.

De producten van de primaire sector (het voedsel) zijn

uiteraard onmisbaar. De overproductie ontstaat door de slecht gereguleerde – en ethisch onhoudbare – mondiale distributie van het voedsel. De secundaire sector moest na een halve eeuw al een markt voor overtollige producten creëren. Dit betekent dat grondstoffen en arbeid opgaan in nutteloze gadgets. Vermits we deze spullen niet nodig hebben, worden kunstmatige behoeften aangekweekt, die appeleren aan het aangeboren en opgefokte egoïsme. Daartoe heeft men een publiciteit nodig van beledigend allooi: men heeft hierbij een psychisch profiel van een twaalfjarige voor ogen. Daarenboven lokt men voortdurend gevoelens van onbehagen, van onvrede en on-geluk uit... aan gelukkige mensen valt immers niets te verkopen. Een Chinese spreuk zegt: *Er zijn geen dikke heiligen en geen rijke filosofen.*

Nu is het ogenblik aangebroken om de tertiaire sector, die ook al oververzadigd geraakt en bovendien ‘gecomputeriseerd’ wordt, te laten overgaan in de quataire sector, die van de permanente vorming en het ‘studium generale’, dit is de geestelijke horizontverruiming of nog anders uitgedrukt: het grootste voorrecht dat onze ‘gecomforteerde’ beschaving kent. Nu wordt het leven pas boeiend omdat men zoveel rijke menselijke mogelijkheden kan aftasten, zoveel rijke ervaringen kan ondergaan, en zoveel geestelijke diepte kan exploreren. Zonder quataire sector kan men aan het ‘bestaan zonder arbeid’ – dit is wat wij tot nu toe de vrije tijd noemen, en die wij als een restfactor beschouwen – geen zin geven. Wie dit niet kan, is volkomen gealiëneerd ten aanzien van de menselijke mogelijkheden, en gaat een louter vegetatief bestaan leiden, streeft volkomen zinloze dingen na en tracht vooral te vergeten. Dit is het lot van vele oude mensen, die vaak alleen nog trachten met een boogje om de zinloosheid heen te lopen door een zielige verlenging van hun consumptief bestaan. Waarom leveren mensen hun vrije tijd uit aan tijd-verdrijf (wat een afschuwelijk woord, alleen nog overtroffen door *het doden van de tijd*, dit is het doden van het leven), en heeft men het altijd over ont-span-

ning, ver-maak (= reparatie), ver-zet (*dis-portum*, vanwaar: sport)..., allemaal begrippen die uit de productie-wereld komen.

Het uitgangspunt van de quartaire sector moet zijn: de mens is geen 'eenheid van arbeid', geen soort joule, maar een lid van een menselijke gemeenschap, waarin uiteraard arbeid moet geleverd worden, maar ook nog veel grotere en zinnvollere waarden aan de orde zijn. De mens is op de eerste plaats een wezen dat kosmische energie (zonne-energie) omzet in daden (in 'karma', zouden de boeddhisten zeggen), die samen de geschiedenis uitmaken. De 'geschiedenis' van een dier bestaat uit louter overleven, en daarvoor is het nodig te eten, te vechten en zich voort te planten. Maar de mens heeft ook een scheppend vermogen. Chinezen spreken over *het bevel van de hemel*: dit wijst op de talenten die elk van ons van de natuur (de hemel) gekregen heeft, en die zijn zedelijke plicht in dit leven bepalen. De maatschappij moet deze creativiteit in de hand werken. Ook als zij door de urgente materiële problemen daartoe nog niet echt in staat is, moet ze de blik op dit doel gericht houden. Een staat die onderwijs uitlevert aan economisme, die cultuur niet ernstig neemt, die het milieu laat beschadigen, die sociaal engagement niet honoreert... is niet waard zich het tehuis van het volk te noemen. Als economie en financiën normatief zijn voor een samenleving, verliest deze laatste snel alle waardebefef. Maar misschien is dat precies de bedoeling van de 'kruideniers' die het roer van de macht in handen hebben, en het 'geld x macht'-schip besturen zonder poolster of kompas, en alleen in staat zijn tot zielige kustvaart, en overal gaan aanmeren waar een stuiver te rapen valt.

DE STRATEGIE

Uitgangspunt bij het ontwikkelen van strategieën is de onaanvechtbare stelling dat het geld bestaat – hetzij op nationaal, hetzij op mondiaal vlak –, maar dat het onvoorstelbaar

slecht verdeeld is. Er hoeft dus geen armoede te bestaan, want er is geen collectief tekort. Alles hangt hier dus af van het ethisch bewustzijn dat in onze maatschappij bestaat. Uiteraard niet alleen in theorie – we ontwikkelden zeer veel mooie theorieën –, maar het enige criterium voor de waarde van een theorie is haar vertaling in de praktijk. Ik denk bij wijze van voorbeeld aan het reusachtige vermogen van de katholieke Kerk, die een stichter had die geen steen had om zijn hoofd op te leggen, maar die ten eerste bekomerd was om de armen – waarom wordt dit vermogen niet gebruikt om de armoede uit de wereld te helpen, in plaats van nog overtollige kerken bij te bouwen? Waarom willen staten altijd maar dure projecten uitwerken inzake vervoer, bestuurspaleizen, wapens... in plaats van allereerst te zorgen voor de eigen onderdanen? En wie zijn de gewetenloze machtsdragers die aan arme landen dure, zogenaamde ontwikkelingsprojecten aansmeren met als enig doel de eigen rijkdom te doen aangroeien?

Legalisme of idealisme?

Hoewel ik altijd een dwarsligger ben geweest, kan men mij niet tot de categorie van de negativisten rekenen. Ik erken dat er gezagsstructuren moeten zijn, maar ik aanvaard niet dat deze zonder strenge morele code mogen werken. Het is voor mij niet voldoende dat politici zich aan de wet houden – een wet die ze zelf gemaakt hebben. Het legalisme verzekert wel de basisorde in een maatschappij, maar dan staat daar wel tegenover dat de leiders ethisch hoogstaande mensen zijn. Zij zijn immers niet de bestuurders van een goederentrein, maar van een trein vol mensen. Zij moeten ethisch waakzaam zijn, en bovendien goed geïnformeerd, niet door op winst beluste belangengroepen, maar door deskundigen die een hoge humanistische norm hanteren.

Onze houding ten opzichte van het probleem van de armoede zal een Copernicaanse wending moeten ondergaan.

Op de eerste plaats zal zij moeten steunen op informatie afkomstig van de veldwerkers, die de problematiek niet hebben geleerd uit de statistieken van de sociologen, maar uit het leed van de armen zelf. Op de tweede plaats zal men opnieuw moeten luisteren naar de vele 'idealisten', die zich onbezoldigd inspanssen om de nood van anderen te lenigen, in plaats van naar de managers uit de belangengroepen. De groene strijd heeft mij in dit opzicht geleerd dat de zogenaamde democratie vaak een verzameling is van kleine dictatuurtjes, waarin de raadgevers nooit de idealisten zijn, maar de zogenaamde realisten, die altijd uit de belangengroepen komen... en bijna altijd hun slag thuishalen. Dit gaat ook op voor sociale problemen. De collectieve sociale problemen hebben in de regel een stevige greep op de menselijke gevoelens, omdat ze vele mensen treffen in hun eigenbelang. Ze komen gemakkelijk massaal op straat, en vormen een factor waarmee zelfs de meest dictatoriale minister rekening moet houden, wil hij zichzelf overleven. Maar het zwakste aspect van het democratisch bestel is het ontzaglijke geheugenverlies waaraan de massamens lijdt. De verkiezingen trekken de nodige rookgordijnen op en wenden zich nooit tot de kritische burger, maar tot de onnadenkende mens die gemakkelijk te bedwelmen valt. Zolang het systeem werkt als een bedrijf van frisdranken, kan ik er geen grote eerbied voor opbrengen. Verre van mij te beweren dat er geen eerlijke politici zijn, die nog ontroerbaar zijn. Maar de meesten weten maar al te goed dat gevoelens tonen per definitie zich kwetsbaar opstellen is. Nu ben ik altijd opnieuw verbaasd dat de regel van de bergrede '*zalig de zachtmoedigen*' in het hart van het christendom staat, maar dat hij, zelfs door de wereld die zich christelijk noemt, zo weinig ernstig wordt genomen. Het blijft nog altijd een feit dat de zachtmoedigen geen macht hebben, en dat de machtigen niet zachtmoedig zijn.

Nu weet ik dat er vele 'jochies' dat soort gepreek niet willen horen en een afkeer hebben van elk moraliserend geluid. Maar zij bemerken meestal niet dat zelfs de yuppies

gewoon de gevangenen zijn van het systeem, dat hun grote talenten misbruikt worden om macht en geld voort te brengen, dat wil zeggen zichzelf te handhaven. De Copernicaanse wending kan alleen komen van mensen met een idealistische kijk op het bestaan, dit zijn mensen die een betere wereld nastreven, niet voor zichzelf, maar voor de anderen. Een wereld zonder utopieën is een zinloze wereld.

Stratagèmes tegen de armoede

Ik kan hier uiteraard geen strategie beschrijven om de armoede terug te drijven. Ik ben te dom en te weinig gespecialiseerd om veldheer te spelen in een totale oorlog tegen de sociale onrechtvaardigheid in de wereld. Maar over een paar stratagèmes heb ik een beetje nagedacht.

(1) *Het moordwapen van de rentelast.* We moeten de rentelast terugschroeven. Dit kunnen we door een nogal totalitaire Gutt-operatie, maar ook door het belasten van de rente zelf. Door dit laatste krijgen we een terugvloeiing naar het collectief vermogen. Omdat wij weten dat de staat als een leeuw op dat soort belastingen zal springen, moet een deel ervan naar een fonds voor armoedebestrijding gaan. Op die manier helpen de rijken de armoede verdrijven... en kunnen zij met gerust geweten van hun welstand blijven genieten. Ik ben niet zo naïef te geloven in een marxistische gelijkschakeling van alle mensen. Daarvoor weet ik toch net té veel over het maoïsme in China, dat talent en ijver heeft vermoord.

Is het nu echt nodig dat we steeds maar nieuwe staatsleningen uitschrijven en daardoor de rentelast voor de bevolking altijd maar opdrijven? Is er dan geen zinnige machtsdrager die een politiek van zuinigheid durft verdedigen? Heb je ook de ruimtelfoto gezien met dat rijke land dat baadt in een zee van licht? Een licht dat gevoed wordt met onze schulden!

Dat is nu precies de macht van het systeem: dat het ons de indruk geeft dat er geen uitweg bestaat uit deze econo-

mische dictatuur. En dat de ‘slimmen’ dit ook niet proberen, maar hoogstens strategieën ontwikkelen om in het systeem te overleven. Dit is nu uitgerekend de goedkope oplossing die de technocraat voorstelt, maar waarop de filosoof geen recht heeft. De filosoof is niet iemand die op het slagveld door veel sluwheid probeert te overleven, maar die de oorlog zelf in vraag stelt. De filosoof is niet iemand die zedig zwijgt over het onrechtvaardige financieel automatisme, alleen omdat hij zelf best aardig aan zijn trekken komt, maar iemand die zich inzet om een hoger ethisch bewustzijn te helpen ontwikkelen.

(2) *De onvrije vrije markt.* Ik geloof niet in het vrijemarktsysteem. Het is niet moeilijk in dit systeem te geloven als men zelf aan de zonkant van de wereld woont, maar welke boodschap hebben de arme landen aan het feit dat wij door dit systeem rijk geworden zijn? Leest een econoom die dit systeem de hemel in prijst dan nooit iets over datgene wat aan de basis van onze rijkdom ligt, met name de ‘ontdekking’ en uitbuiting van volkeren die over veel natuurlijke rijkdommen beschikten? Ik wacht nog altijd op iemand die de “Kriminal-Geschichte” van de westerse beschaving schrijft: de totale vernietiging van de Zuid- en Midden-Amerikaanse beschavingen, de diefstal van het land van de Noord-Amerikaanse indianen, de roofbouw van de wouden van Michigan, de kaalslag van het Amazonegebied, het inpalmen van Australië, de moord op de Tasmaniërs, de slavenhandel in Afrika, de oorlogen tegen hogere beschavingen in India en China... moet ik nog verder gaan? Dit noemen wij vol trots: expansionisme, een direct gevolg van de dynamiek van onze beschaving. De motor van deze dynamiek was onze hebzucht, ons superioriteitsgevoel en ons racisme. Mij hoeft men al deze sprookjes uit de geschiedenisboeken niet meer te vertellen – ik heb te veel rauwe verhalen gelezen. Maar is onze welvaart niet precies gebaseerd op deze ergerlijke diefstal? We kunnen de geschiedenis niet

keren, en ons berouw komt toch veel te laat. Maar dat wij nu het vrijemarktsysteem verdedigen als het toppunt van economische mores, gaat mij toch te ver. Wij weten maar al te goed dat het hoofdzakelijk in ons voordeel werkt. Dit is niet de plaats om met statistieken te jongleren, maar ik weet ook dat het inkomen van de industriële landen per hoofd minstens dertienmaal zo hoog is als dat van de arme landen. Ook als wij onszelf voorhouden dat het systeem door een of andere verborgen homeostase in de toekomst zal uitgebalanceerd worden, dan zal dat alleen door oorlogen gebeuren. Want met onze onethische ingesteldheid zullen wij het systeem niet wijzigen, en zullen we al degenen die hier nog maar durven van dromen, bevlogen profeten noemen. En waarom? Omwille van de zeer elementaire reden dat het systeem in ons voordeel werkt.

Ik citeer en commentarieer een passage uit het tweede verslag van de Club van Rome (1992): *Wat is een markt 'in werkelijkheid'? Sommigen zullen zeggen dat het de plek is waar kopers en verkopers bij elkaar komen voor het vaststellen van een ruilvoet, die de relatieve waarde van elk artikel uitdrukt. Anderen zullen zeggen dat de vrije markt een fictie is, uitgevonden door economen. Sommige mensen, die de werking van markten moeten ontberen, zullen denken dat het een magische instelling is die op een of andere manier overvloedig spijkerbroeken en video-apparatuur levert. Of is de markt de mogelijkheid om privékapitaal te bezitten en de winst te behouden? Of de meest efficiënte manier om de producten van de samenleving te verdelen? Of een middel waardoor sommige mensen zeggenschap hebben over andere mensen, met geld als instrument?* (p. 182v)

Dit moge volstaan om aan te tonen dat het begrip 'markt' verre van eenduidig is, en dat het niet mag geïnterpreteerd worden als het magisch middel dat volkomen autonoom en automatisch de sociale rechtvaardigheid creëert. Men heeft deze evenwel vaak aan het vrijemarktsysteem toegedicht: het zou zich borg stellen voor de ethische dimensie van de economische orde.

Dit brengt ons tot de vaststelling dat het economisch aspect van de samenleving in onze westerse maatschappij een hoogst dominante positie heeft ingenomen: we noemen deze ingesteldheid ‘economisme’. Hierdoor worden de waarde-criteria van het leven – en zeker van het sociale leven – bepaald. Het betekent onder andere dat intelligentie of vrijheid alleen ingeschat worden op grond van hun relatie tot het productiesysteem – en in verhouding gehonoreerd worden. De arme wijze is een onnutte creatuur, waar niemand naar luistert (*Il est pauvre*); de rijke dwaas wordt overal met ontzag aanhoord (*Il est riche*). Daardoor wordt ook de zinging (en daar horen religies en filosofieën bij) hoe langer hoe lager ingeschat. Dit betekent dat arme mensen, respectievelijk arme volkeren, in deze economistisch georiënteerde samenleving geen inspraak hebben. Ze kunnen echter wel voor mij als individu een rijke boodschap hebben.

Nu is het precies de, door het rijke Westen gedirigeerde, vrije markt die de ‘geestelijke’ waarden marginaliseert. Ze worden nooit frontaal aangevallen, maar verschrompelen onvermijdelijk in de marge van dergelijk systeem. Niet het bestaan van de vrije markt is dramatisch voor cultuur, maar wel de allesoverheersende eigen ethische criteria die door de vrije markt worden opgelegd en de totale maatschappij doordrenken. De andere systemen – zoals de religieuze – die ook een deel van de macht naar zich toegehaald hebben, worden ontzien zolang ze die macht kunnen vasthouden. De machtige systemen zijn overigens graag bereid elkaars fouten toe te dekken. Ik moet toch het verhaal van de conquista van Amerika niet nog eens vertellen!

Bovendien zou ik graag eens de precieze omschrijving van de kwalificatie ‘vrij’ horen. Als ik zie met hoeveel psychische druk bepaalde producten aan de geestelijk onvrijen worden opgedrongen, hoe er op beurzen gemanipuleerd wordt met geldkoersen, hoeveel verdachte speculatie de financiële wereld beheerst... moet ik dan niet besluiten dat dergelijke vrijheid ook bij de dieren in de jungle bestaat?

Voor mij is vrijheid een hoogheilig begrip, dat weliswaar niet identiek is aan, maar altijd in relatie moet gezien worden tot de ‘bevrijding’ of ‘verlossing’ – hetgeen een religieus concept is, en het hoogste doel van een proces, dat start met vrijheid. In die zin kan ook de vrijheid van het economisch leven – in tegenstelling tot een totalitair dwangstelsel in een slavendom – een startplatform zijn voor de geestelijke bevrijding. Maar als het een verheimelijkt uitbuitingssysteem is, een open jachtgebied voor belangengroepen, dan wantrouw ik het. Ook als men zegt dat de ontwikkelingslanden lichtjes zijn vooruitgegaan, lijkt mij dat alleen maar een ethisch alibi voor het feit dat wij veel zijn vooruitgegaan... precies omdat zij maar lichtjes zijn vooruitgegaan. De ongecorrigeerde extreem liberalistische markteconomie berust op een feedback-schakeling van twee tegengestelde egoïsmen. De verkoper tracht zijn winst te maximaliseren, de koper tracht de prijs zoveel mogelijk te drukken. Het probleem dat nooit ingeschat wordt bij dergelijk circulair terugkoppelingsmechanisme is hoeveel menselijke vrije energie hierdoor wordt opgeslorpt. Daarom drukt het economisch aspect zo zwaar op de samenleving. Meer nog, het bepaalt gewoon het ‘straatbeeld’. Het heeft zich zelfs het imago van realisme verworven. Maar indien de maatschappij in haar zelftranscendentie beknot wordt, geraakt het grote, dit is het zingevende Realisme in de verdrukking. Het is precies dit toenemende materialisme dat zo verontrustend is in dit post-modernistische wereldbeeld. Ik heb hierboven voldoende de idee van de comfortering van het bestaan verdedigd, en in die zin de economie als onderbouw van een samenleving als onmisbaar voorgesteld. Maar ik heb er de nadruk op gelegd dat het hier om een cyclisch proces gaat, dat, eenmaal zijn maximum bereikt, het levensgeluk weer afbouwt als men het nog verder wil opdrijven. Op dit moment kan een markteconomie alleen nog een handhavende rol spelen, en mag ze zich niet langer identificeren met de maatschappij als dusdanig.

De religies voegen traditioneel een nieuwe dimensie aan het leven toe. Misschien moeten we het begrip ‘religie’ in onze tijd uitbreiden tot ‘zingevende levensbeschouwing’. In elk geval zal deze dimensie het marktmechanisme moeten corrigeren. Sociale keuzen zijn immers afhankelijk van deze correcties. Indien we het systeem lineair doorlopen, dan zal het aan sommigen geld, status en macht bezorgen, maar aan velen werkloosheid en armoede. In elk geval zal de aarde in enkele decennia uitgeput zijn, als we het mechanisme zonder meer laten werken. Daarom ben ik tegen de zuivere vrije-markteconomie: het is een runaway-systeem, dat ontzettend veel sociale en ecologische ellende zal veroorzaken. Dit proces is reeds aan de gang: de fameuze GATT-akkoorden hebben in de zakenmilieus voor het nodige triomfalisme gezorgd, maar steeds meer mensen die dicht bij de armoedegrens trachten te overleven, vragen zich af wat de nabije toekomst zal brengen.

Daarom is een breed ‘socialistisch’ front een absolute noodzaak. (Men zal maar eens ophouden met die valse logica, die concepten uitlevert aan woorden. ‘Socialisme’ is niet de naam van een politieke groep, maar van een maatschappijvisie. Sommige mensen kunnen alleen nog in de verenigende termen ‘links’ en ‘rechts’ denken. Afgezien van het feit dat zowel links als rechts extremisme tot dictaturen leidt en geen zinnig mens hierin nog maatschappelijke idealen kan zien, toch hebben we allemaal een linker- en een rechterkant. Er zijn momenten dat we voor zachte anarchie zijn, maar er zijn ook dagen dat we om zachte dwang en orde vragen. Links en rechts zijn voor mij, in tegenstelling tot hun extreme vormen, geen ideologieën, maar schommelingen rond een evenwichtstoestand, een soort sociale homeostase). Het collectivisme heeft natuurlijk een flinke deuk gekregen door de collaps van het communisme. En dergelijke extreme dictatoriale vormen kunnen ons best bespaard blijven. Maar nu moet men hieruit ook niet afleiden dat het andere, het kapitalistisch extreem het goede is – dit zou

berusten op een totaal valse logica. ‘Socialisme’, in zijn brede zin, stelt de maatschappij boven het individu, en in een zich nog ‘comforterende’ samenleving is dit ook het juiste beginsel. Liever had ik het over ‘solidarisme’ gehad, maar ook dat woord heeft reeds zijn definitie gekregen. Bovendien wens ik niet in het doodtij tussen economisch liberalisme en doctrinair socialisme terecht te komen. Hoe nuttig dit solidarisme ook is, en hoeveel invloed het ook heeft gehad, het wordt nu bedreigd door een typische innerlijke vibratie, die in een chaotische dynamiek kan eindigen.

Ik denk dat we al deze doctrines als een dynamisch historisch proces moeten interpreteren. De absolute prioriteit van het collectivum (de staat) over het individu (de persoon) geldt echter niet meer voor de ‘gecomforteerde’ maatschappij: daar treedt de persoon als unieke menselijke mogelijkheid opnieuw op de voorgrond. Het doel van de maatschappij op weg naar een algemeen comfort, is niet meer of minder dan al diegenen die als drenkelingen in de zee van het noodlot gevallen zijn, aan boord van ons welvaartschip te hijsen. Dit gebeurt alleen als we innerlijk bewogen worden door dit noodlot. Dit betekent dat we de door de markteconomie gelegaliseerde ego-intentionaliteit moeten terugschroeven. Dit is echter een geestelijk proces. Grote religies hebben zich als doel gesteld de mensen een alter-intentionele ‘ontroerbaarheid’ bij te brengen. Dat zij vaak dit doel uit het oog zijn verloren, wordt door de geschiedenis bewezen. Maar het medelijden met de minstbedeelden is toch altijd een determinant in de religies geweest, hoewel we moeten toegeven dat de gestructureerde macht maar al te vaak de kant van de rijkdom heeft gekozen. Het is een historisch feit dat niet de Kerken, maar het marxisme de strijd tegen de structurele armoede heeft opgestart. Hoewel men het graag anders interpreteert, gaat het hierbij om een nieuwe vorm van spiritualiteit, die niet langer erkent dat de egoïstische enkeling de maat van alle dingen is, maar het geluk van iedereen. Dat hieruit een verziekt collectivisme kan ont-

staan, heeft het communisme bewezen. Maar men hoeft zelfs geen marxist te zijn om te erkennen dat de armoede de schandvlek van ‘gecomforteerde’ samenlevingen is. En deze armoede is structureel omdat ze inherent is aan een liberale vrijemarkteconomie. De socialistische correctie moet steeds uitgaan van de idee dat niemand recht heeft op een totale ego-intentionaliteit. Dit heeft niets te maken met nivellering van de mensheid, maar met een hoofdelijke verantwoordelijkheid voor het geheel. Nu kan men stellen dat reeds veel sociaal georiënteerde maatregelen genomen werden, maar dit mag geen legalistisch alibi zijn, omdat de feitelijkheid bewijst dat de mazen van het sociaal vangnet niet dicht genoeg zijn. Wat er doorheen valt, laat men al te gemakkelijk over aan de liefdadigheid van enkele gevoelige zielen. Wat ik ons modern staatkundig bestel het meest kwalijk neem, is niet dat onze samenleving voor het grootste deel uit ego-gerichte individuen bestaat, maar dat de ego-intentionaliteit gemakkelijk gelegitimeerd wordt. De alter-intentionaliteit wordt ondertussen aan een stel idealisten overgelaten, die voor hun actie zelfs nog niet de nodige werkingsmiddelen krijgen. Uiteraard worden ze ook hiervoor niet bezoldigd.

Hoeveel ‘goede werken’ moeten niet leven van een vervangend inkomen uit bedeltochten, Vlaamse kermissen, wafelverkoop...? Waarom legt men de rechten van de ego’s zelfs grondwettelijk vast (b.v. het recht op eigendom), maar is het recht op menswaardig leven niet aan de orde? Zelfs als men dit opneemt in de verklaring van de rechten van de mens, is dit een mooie intentieverklaring, die zonder vertaling in wetten geen enkele macht bezit.

Misschien spreekt een citaat uit het tweede rapport van de Club van Rome (*De Grenzen Voorbij*) meer aan dan de verzuchtingen van een oude filosoof. *Armoede. Samen delen is een verboden woord in politieke discussies, waarschijnlijk vanwege de diepgewortelde angst dat de echte gelijkheid zou betekenen dat er niet genoeg is voor iedereen.* [Persoonlijk vind ik

deze reden te zwak. Het ligt voor mij veel meer aan de sinds eeuwen gecultiveerde ego-intentionaliteit, waar zelfs het christendom weinig aan heeft kunnen veranderen.] *'Genoeg' en 'solidariteit' zijn begrippen die kunnen bijdragen tot het vinden van nieuwe wegen om een einde aan de armoede te maken. Iedereen moet erop kunnen vertrouwen dat er genoeg is voor iedereen en dat er een grote sociale bereidheid is om dit te bewerkstelligen. En men moet inzien dat de wereld zowel ecologisch als economisch één geheel is en dat grenzen overschrijden en doorschieten iederéén aangaat. Er is genoeg voor iedereen als we de zaken goed aanpakken. Als we daar niet in slagen, zal niemand aan de gevolgen ontkomen.* (p. 232)

Een van de grote politieke taken van de toekomst zal precies bestaan in het operationeel maken van dit 'samen delen'. Daartoe zal men de menselijke ego-intentionaliteit nog veel sterker moeten de-legitimeren, dat wil zeggen haar beschermend statuut afbouwen. Als dit een aanslag op de menselijke vrijheid is, dan geldt dit ook voor onderwijs, legerdienst, en alle zogenaamd burgerlijke verplichtingen. Een beschaving wordt juist gekenmerkt door het transcenderen van de aangeboren ego-intentionaliteit. En dat betekent dat de bestrijding van de armoede een criterium is voor de waarde van een cultuur. Als ik in de USA die ontzettende contrasten tussen arm en rijk zie, en als ik vaststel hoe weinig er gedaan wordt voor het terugschroeven van de armoede, dan mag dit land nog zo rijk zijn, nog zo'n pionier zijn op het vlak van wetenschap en technologie... het is voor mij niet het meest beschaafde land van de wereld. Bij een beschaving die onverschillig voorbijgaat aan de ellende van zoveel zwarten, indianen en blanken, stel ik mij toch veel ethische vragen. Het is een schande voor elk land dat het egoïsme wettelijk beter beschermd wordt dan het altruïsme. Ik heb me jarenlang ingezet voor de groene beweging, zonder te azen op macht of aanzien of geld. Ik heb ervaren dat, als we botsen met belangengroepen, de politieke wereld er wel zal voor zorgen dat de idealisten aan het

kortste eind trekken of met een kluitje in het riet gestuurd worden. Ik ben niet zozeer ontgoocheld over die belangengroepen – ik heb ten aanzien van hen geen andere verwachtingspatroon dan dat ze alleen zichzelf kennen –, maar wel over de politiek. Ik kan mij niet van de indruk ontdoen dat ondanks alle rookgordijnen van schijnheiligheid, het politieke bedrijf een ethische leugen voedt. Daarmee viseer ik geen enkele politicus – er zijn ook erg gedegen personen die kiezen voor de politiek. Nefast is evenwel het feit dat de politiek zich aan de economie heeft laten koppelen, zoals ik hierboven vanuit de visie van Habermas heb beschreven. Politiek moet de samenleving dienen, en dat betekent de zelftranscendentie van die samenleving. En dat doet ze niet! De ‘Lebenswelt’ wordt altijd beschouwd als een luxeproduct, dat men in moeilijke tijden het eerst opoffert.

Cultuur, milieu, sociaal engagement... vormen de zachte sector, die de rol mag spelen van ‘madeliefjes in de wei’, maar als de harde sector vindt dat de weide moet gemaaid worden, hebben de bloemen geen verhaal.

Een laatste woord wil ik hier nog wijden aan de valse juichkreet na de val van het communisme in de Sovjet-Unie: vrije markt en democratie worden altijd in één adem genoemd, alsof zij eeneiige tweelingen waren. Dat democratie niet de belangrijkste van de tweelingbroers is, blijkt al uit de wanstaltige houding van de Amerikanen tegenover China na de opstand op het Tien-an-men-plein. Nog geen twee jaar na datum, waarbij allerlei ronkende verklaringen over mensenrechten de ether vulden, kondigde de president al af dat mensenrechten en commerciële belangen van elkaar moeten losgekoppeld worden. Ik voelde mij door die uitspraak diep gekwetst, omdat ik onmiddellijk de achterliggende beweeggronden zag: commercie heeft niets met ethiek te maken. Is er bij die gelegenheid een woest protest opgestegen uit het ‘christelijk’ Europa? Iedereen was met zijn gedachten bij de reusachtige afzetmarkt: meer dan één miljard mensen. Om van te duizelen als men bedenkt wat daar

te halen valt! En laten we niet malen om die paar Chinezen die daar neergeschoten werden – ja, er zijn er nog altijd meer dan genoeg over. En het feit dat er in China meer mensen in concentratiekampen zitten dan ooit in nazi-Duitsland? Kom, kom, waar zijn de wetenschappelijke bewijzen, en je moet de dingen in hun relatieve context plaatsen. Het telescopisch effect heeft zo ook zijn politieke voordelen: wat ver is, ziet er altijd veel kleiner uit. En de Tibetanen? Ach, het was toch ook maar een middeleeuwse theocratie... Denk aan de markt, jongens. No nonsense: als ik elke Chinees een cola kan aansmeren en ik verdien er een bescheiden frankje aan dan ben ik... joepie, miljardair. Ik wil het wisselgeld nog aan de missies geven. Moesten we dan toch niet eerst eisen dat de mensenrechten geëerbiedigd worden vooraleer we handelscontracten – met status van bevoorrechte handelspartner dan nog – afsluiten, zoals we met Zuid-Afrika gedaan hebben? Ja, in theorie zou dat wel wenselijk zijn, maar “l’histoire ne se répète pas toujours”, en er zijn nou eenmaal geen oorlogen zonder doden. Eens we onze economische invasie hebben uitgevoerd, kunnen we onze politieke eisen stellen. En de democratie dan? Och, eigenlijk zijn de Chinezen daar nog niet aan toe. Komaan, wat zaniken we nog over imponderabilia als mensenrechten, we brengen onze goederen daarheen – McDonald heeft het pad geëffend!

Is de vrije markt een eigenschap van de democratie? Dat ze beide te maken hebben met vrijheid, is uiteraard een zeer oppervlakkige associatie. Want vrijheid is nooit eigenschap van iets, hoogstens een ideaalbeeld, of liever een proces. Democratie is een noodzakelijke, maar niet voldoende voorwaarde om mijn eigen ‘bevel des hemels’ te kunnen uitvoeren, dat wil zeggen mijn talenten tot ontplooiing te kunnen brengen. Nu is het overduidelijk dat een dictatuur dit onmogelijk maakt, omdat ze precies dicteert wat ze van een mens in dienst van het collectivum verwacht. Daardoor gaan veel talenten gewoon verloren en verwordt het cultureel landschap tot een dorre woestijn. Vanuit deze overweging

lijkt de vrije markt de ideale economie te dragen. Nu wordt vrijheid in de oude liberalistische zin vaak geïnterpreteerd als vrijheid van keuze ten aanzien van wat de markt aanbiedt. Dit is evenwel maar een armtierige vrijheid, die meestal zo ego-gericht is dat ze ontzettend manipuleerbaar is. Dit wordt dan ook onophoudelijk door de commerciële wereld gedaan, en niet altijd met middelen die ethisch te noemen zijn. Zoals men kinderen sterk kan beïnvloeden, kan men ook op zwakke geesten enorm veel druk uitoefenen. Als men dit met bedrieglijke verleidingstechnieken doet, hoe groot is dan nog de vrijheid? Bovendien zijn al onze media hoogst afhankelijk geworden van hun inkomsten uit reclame, en handhaven ze de morele code niet altijd streng. Ze spelen dus mee in het verleidingsspel. Bovendien zijn vele reclamespotjes op TV of beeldadvertenties in kranten ronduit beledigend ten aanzien van de ontwikkelde mens. Vrijemarkteconomie moet altijd sociaal-ethisch bijgestuurd worden, en mag daarom nooit echt vrij zijn. Vooral niet omdat het grondmechanisme zijn energie ontleent aan het elementair menselijk egoïsme. Economische studies beroepen zich op het historische bewijs dat het marktsysteem de andere systemen overtreft. *Want de markt ontdekt de meest efficiënte methoden om rijkdom te scheppen, en hij biedt de beste kansen voor vooruitgang door menselijke creativiteit de vrije loop te laten. Het biedt de gemeenschap een doelmatige weg naar haar doelstellingen; maar de gemeenschap moet zelf, door het politiek en legislatief proces, deze doelstellingen bepalen* (S. Schmidheiny, *Changing Course*, 1992, p.32). De vraag die bij me opkomt als ik deze tekst lees, is: biedt de markt ook de meest efficiënte methode om rijkdom te *verdel*en, om ervoor te zorgen dat de vooruitgang van de enen niet de achteruitgang van de anderen is? Ook hier zit het venijn in de staart: ook als het mechanisme voortreffelijk werkt, op welk *doel* zullen we het richten? Ook als de auto voortreffelijk rijdt, waar rijden we ermee naartoe? Niemand praat ooit over de zogenaamde nevenverschijnselen van het systeem. Er bestaat een

wijs oosters gezegd: al wat vooruitgaat, gaat ook achteruit.

Waar moet de ethische correctie op een systeem dat zijn dynamiek aan het menselijk egoïsme ontleent, vandaan komen? Hoogstens van legalistische correcties die uit het sociale conflictmodel geboren worden. Van de eerste christenen, die ongetwijfeld een ethisch hoogstaande groep vormden, wordt gezegd dat ze alles gemeenschappelijk bezaten. Dit wordt ook van de communisten gezegd, maar daar gebeurt het onder dwang, terwijl het bij de christenen op vergeestelijking berustte. Hoe werkt een vrije markt zonder menselijk egoïsme? Dit kan ik me echt niet voorstellen. Betekent dit dat ethische correcties het marktmechanisme ontregelen? Dit is een meer dan ernstige vraag. Want dan zouden we een duidelijke aanwijzing hebben van de oorzaak van het toenemende materialisme en egoïsme in de welvaartstaat. Maar dit geeft ons een hint in welke richting we naar een gezondere economische filosofie moeten gaan zoeken. Vaak vraagt men mij – een beetje schamper – of ik dan een beter systeem ken dan het kapitalistische. Neen, dat ken ik niet, om de eenvoudige reden dat ik geen economist ben. Maar vooraleer men een systeem technisch uitdoktert, moet men eerst principes vastleggen. Eén ervan is dat niemand in een maatschappij armoede mag lijden. Dit zou al betekenen dat de prijs voor een brood niet dezelfde mag zijn voor een arme als voor een rijke.

Door solidariteit geïnspireerde tegemoetkomingen zijn nog altijd aalmoezen – en dat woord is afgeleid van een Grieks woord dat *medelijden* betekent. Deze correctie werd door de eeuwen heen door religies toegepast op het economische onrecht. En er bestaan nog steeds veel mensen die, evangelisch of humanistisch geïnspireerd, hun bijdrage leveren om het systeem te corrigeren. Maar het is duidelijk dat het kwaad in de diepstructuur van het economisch systeem zit. Het traditionele solidarisme corrigeert in de oppervlaktestructuur, maar pakt de diepstructuur niet aan.

De vraag of de vrije markt een eigenschap is van de

democratie, moet dan nogmaals gesteld worden. Als men de democratie niet alleen als een noodzakelijke, maar als een voldoende voorwaarde voor levensgeluk beschouwt, dan is mijn antwoord: neen. Want de vrijemarkteconomie ontsteelt aan velen het recht op een menselijk bestaan, op een participatie aan de mogelijkheden van het leven. De totale afwezigheid van enige transcendente dimensie – niet als sociale correctie, maar in het grondmechanisme zelf – maakt mij wantrouwig ten aanzien van het kapitalisme en zijn vrije markt.

(3) *Ethische heroriëntatie*. Onze samenleving is, op het einde van de Middeleeuwen, ethisch min of meer in de mist terechtgekomen. Vroeger verliep alles naar Gods bevel, en waar het dat niet deed, werd, vaak hardvochtig, sociaal gesanctioneerd. Onze westerse geschiedenis is er een van toenemende vrijheid. “De oorspronkelijke betekenis [van ‘vrij’] is *eigen*, dan *geliefd*, gebruikt voor familie en vrije stamgenoten, in tegenstelling tot slaven, en daardoor *vrij*.” (Van Dale, *Etymologisch Woordenboek*, p. 806). Het gaat hier dus om mensen die aan zichzelf toebehoren, en niet aan anderen. Deze zelfbeschikking is uiteraard de grondvoorwaarde om zichzelf te kunnen ontplooien, en zonder deze zelfontplooiing is het bestaan *slaafs* en zinloos. Laat men echter alle individuele vrijheden hun gang gaan, dan wordt vrijheid een functie van macht, en zullen de sterken de zwakken overwoekeren. Men kan derhalve binnen een systeem van vrijheid geen enkel individu of groep onbelemmerd zijn gang laten gaan.

In de natuur, waar geen vrijheid bestaat, zijn overal beperkingen (*constraints*) ingebouwd, zodat geen enkel wezen zich alle voedsel, alle ruimte, alle seksuele partners... kan toeëigenen. In de mensenmaatschappij zijn deze ‘constraints’ niet aanwezig, en zien we macht en bezit van enkelingen onbelemmerd aangroeien. Dit proces leidt noodzakelijk tot een groeiende schare van have-nots. Als we de

geldstroom onbelemmerd zijn weg laten gaan, zal hij zich gedragen als elke stroom, die alleen aan de wet van de zwaartekracht gehoorzaamt, en al het water naar dezelfde plaats brengt, om daar een stinkend moeras te vormen. Zonder ‘constraints’ kan alleen een sterke ethische indamming en kanalisering het water rechtvaardig verdelen over alle akkers van alle mensen. Nu stellen wij vast dat er bij een plots intredende droogte toevoerkanalen afgesloten worden om de schaarste op de zwaksten af te wentelen. De zwaksten zijn zij die aan het einde van de sloot wonen: de armen. Dit betekent in de praktijk niet dat men hen geen bestaansminimum uitkeert, maar dat dit geen tred houdt met de toenemende levensduurte. Op een van die ouderwetse bedevaartvaantjes in het landelijke Rozebeke vond ik volgend merkwaardig gebed: *Wij bidden U, bevrijd uwe dienaars te samen / van pest, oorlog, dierentijd, in der eeuwigheid. Amen.* Op die *dierentijd* heb ik een tijdje mijn hoofd gebroken: ik dacht eerst aan een wolvenplaag of aan een konijneninvasie, maar toen ik aan het dialect van de streek dacht, wist ik dat er stond *dure tijd*, en herinnerde ik mij dat ook mijn vader zei: “*t is nen dieren tijd.*” Nu moet men eens aandachtig kijken naar de drie grote plagen waarmee de middeleeuwer af te rekenen had: na pest en oorlog, vreesde men vooral de prijsstijgingen, die volgden op misoogsten en misschien ook wel op marktmanipulaties. Nu is deze ‘dierentijd’ nog altijd de plaag voor de arme mensen, want zij leven op het scherp van de snede en hebben geen spaarpotje tegen prijsstijgingen. Daarom zou een minimum aan ethische reflex moeten inhouden dat, als men indexaanpassingen blokkeert, men dat nooit voor de behoeftigen zou doen. Voor de economisch sterken maakt het weinig uit of de aardappelprijs morgen verdubbelt (geen maatregel verdrijft ooit onze ‘frietkoten’, onze nationale trots, uit het straatbeeld: ze zullen onze stadhuisen en kathedralen blijven flankeren), maar deze ‘dierentijd’ betekent heel wat voor de armen.

Het is dan ook niet vreemd dat er zelfs binnen de geld-

wereld stemmen opgaan voor ethisch handeldrijven (al heeft iemand uit de zakenwereld mij gewaarschuwd dat ik me daar niet te veel bij moet voorstellen), en misschien voor één keer zonder al te zware publiciteit; of voor ethisch bankieren: al ware het maar dat een strenge bankcommissie erop toeziet dat leningen niet toegestaan worden aan ‘minus habentes’, die er geen rekening mee houden dat ze ze nooit kunnen terugbetalen – er bestaat meer van dat soort armoede dan we ons voorstellen; of voor ethisch ondernemen, waarbij men ook met de werknemers rekening houdt en niet alleen met de aandeelhouders... Moeten wij ooit aanvaarden dat het fameuze maximaliseren van de winst zelfs de sociale zekerheid ondergraaft? In de geneeskundige sector zou alles best verlopen, als er niet zulke zware druk van de businesswereld op zat.

Men moet niet nog eens een onderzoek opstarten en plannen opstellen. We geraken stilaan die ministers beu die nogmaals de werkelijkheid in kaart laten brengen, en op grond daarvan over enkele jaren de geëigende maatregelen zullen treffen – dit zijn allemaal vertragingsmanoeuvres. Ze herinneren ons aan de milieustrijd: de gewone burger rook de stank een mijl ver tegen de wind in, de ‘neus-loze’ ministers hadden eerst een net van snuffelpalen nodig. Dit geldt ook voor de armoede: de sociaal ‘ontroerbaren’ van het Priester Daensfonds hebben al jarenlang rondgesnuffeld, en hebben geen nieuwe statistieken nodig; de armen hebben voor hen een gezicht en een naam.

Wat we nodig hebben, is een ethische heroriëntatie. Nu ben ik de laatste om te beweren dat de hedendaagse mens niet bewogen is door de urgente nood. Maar structurele armoede vraagt meer dan alleen maar eenmalige acties rond de kerstdagen.

(4) *Personaliseren van de armoede*. Geef de armoede een gelaat en niet alleen een cijfer in de statistieken. Na het lezen van het rapport *Armoede in Aalst* blijft men met enkele beden-

kingen achter. Eerst en vooral moet men dergelijke benadering toejuichen: men moet niet de armoede als een wiskundige abstractie in kaart brengen, maar de armen zelf, met hun persoonlijke geschiedenis, met hun actuele nood, met hun schuldgevoelens en verlangens. Een dergelijk rapport zou het uitgangspunt van elke actie moeten zijn. Anderzijds mag het mij misschien van het hart dat de *Werelddag van Verzet tegen Extreme Armoede* ook niet direct een stad in beroering bracht. Als moet ik dan ook weer vaststellen dat twee ministers, een partijvoorzitter en een burgemeester op een academische zitting nu ook weer niet niets is. Maar misschien waarde de geest van priester Daens nu ook niet in alle straten en pleinen rond. Nu heb ik in mijn leven genoeg protestmanifestaties meegemaakt om niet te weten dat een popzanger nu eenmaal meer volk aantrekt dan een protest tegen sociaal onrecht of tegen kernenergie. Dit zijn echter eenmalige gebeurtenissen. Een permanent besef dat de armen aanwezig zijn, vaak onzichtbaar – want het stille, haast beschaamde verdriet wordt zelden in kaart gebracht – dat hebben we broodnodig.

Bij het lezen van het Aalsters rapport is de eerste neiging die bij de lezer opkomt – laten we eerlijk blijven – er een van: eigen schuld, dikke bult. Maar men kan ook uitgaan van de idee dat het vaststellen van de oorzaak het probleem niet oplost. Niemand onder ons heeft het recht om als een soort God-de-Vader-op-de-wolken-gezeten, een oordeel uit te spreken over ontspoorde levens. Wie nooit in een bepaalde situatie is terechtgekomen, weet niet hoe hij zichzelf zou voelen als hij er wel in belandde. Anderzijds weten wij allen dat een ‘afkoopsom’ ten aanzien van vele marginalen averchts werkt. Geld in de hand wordt bier achter de tand, en velen zijn psychologisch niet meer in staat zelf hun levenskoers te bepalen. In dergelijke gevallen is alleen psychologische begeleiding een oplossing. Men zal een verkwister niet genezen door hem in het begin van de maand zijn maandgeld toe te stoppen. Nu wil ik ook weer niet bewe-

ren dat alle armen hiermee problemen hebben, maar het bovengenoemde rapport geeft in dit opzicht wel te denken. Sommige mensen zijn meer geholpen met een voedselpakket en een zak kolen dan met een som geld. Het beperkt hun vrijheid? Inderdaad. Maar wat wil je als ze overduidelijk bewezen hebben dat ze die vrijheid niet kunnen dragen? Ik pleit dan voor sociale en psychologische begeleiding. Dit is uiteraard niet zo eenvoudig als hen maandelijks een bestaansminimum uit te keren, maar die bureaucratische naastenliefde lost zeker niet alle problemen op – de veldwerker weet dat maar al te goed.

Dit vraagt echter om meer inspraak van lokale actiegroepen. Zij kunnen uiteraard de grote problemen in verband met huisvesting en tewerkstelling niet oplossen – deze behoren tot het domein van de overheid. Maar wat zij wél kunnen, is zich inzetten om de problemen individueel aan te pakken. Iedere vrijwilliger zou een groep moeten toegewezen krijgen, die hij kan opvolgen. Want zonder efficiënte begeleiding zal men bij de echte probleemgevallen niets bereiken. Verslaafden zijn niet in staat hun zaken zelf te beheren. Men moet hier niet met valse ideologieën komen aandragen die de vrijheid boven alles stellen. Want als die vrijheid in de kortste keren tot onvrijheid leidt, is ze gewoon een maatschappelijke leugen. Het is echter duidelijk dat hiervoor veel idealisme nodig is. Een legalistische maatschappij evenwel, die alleen de relatie arbeid-loon kent, wordt een bureaucratie en verstart heel snel. We leven in een tijd waarin op idealisme smalend wordt neergekeken door de no-nonsense wereld. Maar ik kom uit een tijd die dat idealisme nog hoog waardeerde: de Vlaamse ontvoogding, de sociale beweging, de culturele emancipatie, de jeugdbeweging, de derdewereldbeweging, de vierdewereldactie... neem er het idealisme uit weg, en we verschrompelen tot een armzalig economistisch wereldje. Onbezoldigd betekent echter niet hetzelfde als niet-gesubsidieerd: de werkingskosten van deze persoon-tot-persoon-actie zijn niet

hoog. Idealistische inzet kost zelden veel geld aan de gemeenschap. Het wordt echter door de kringen van de gegoeden nogal vaak als folklore bekeken. De rijken van dit land zouden dergelijke acties zeer gemakkelijk kunnen onderbouwen, en ze zouden zich er niets voor moeten ontzeggen. Waarom doen ze het dan niet en spenderen ze al hun weelde aan hun eigen klein persoontje? Denk niet dat ik niet weet waarover ik spreek. Het analoge geval van de groene beweging is mij maar al te goed bekend. In de lijsten van de donors van natuurbescherming vind ik zelden de namen van de rijken. Meestal staan de lijsten vol met namen van mensen die er wél een offer moeten voor brengen, maar die graag aan hun idealen ook gestalte geven.

Deze bedenking brengt mij tot een andere vaststelling. Eeuwenlang stonden de Kerken in voor de armenzorg. Dit is een normaal gevolg van een levensbeschouwing die de mens met het bestaansmysterie verbindt. De secularisatie heeft evenwel tot gevolg dat een zeer groot gedeelte van de mensen in de moderne maatschappij niet op grond van een kerkelijk gebod tot naastenliefde komen. Misschien moet daarom de zorg voor de anderen vanuit een breder perspectief benaderd worden – waarbinnen de religies uiteraard nog altijd een belangrijke plaats innemen. Dit doet me denken aan een ethiek als die van het confucianisme, die niet op een religieuze reflex op het bestaan berust, maar op een fundamentele ‘ontroerbaarheid’ van de menselijke natuur, die als goed wordt beschouwd. Als de mens van nature goed is, dan is hij gevoelig voor de gevoelens van de anderen, en omdat niemand door het leven zelf gekwetst mag worden, streeft de gemeenschap mensenliefde en rechtvaardigheid na. En dat geldt ten aanzien van alle mensen: Confucius leerde immers dat *binnen de vier zeeën alle mensen broeders* zijn. Confucianisme gaat dus niet uit van rationele overwegingen, zoals de maatschappelijke schade of het economisch verlies dat de armoede met zich meebrengt, maar van de fundamentele ‘ontroerbaarheid’ van de mens.

Armoede is een relatief begrip: zo lag tijdens de oorlog de armoedegrens veel lager dan nu; zo zullen vele natuurliefhebbers die in onze ogen een precair bestaan lijden, zichzelf niet direct als arm beschouwen. Maar de innerlijke frustratie van iemand die zijn ‘bevel des hemels’, dat in zijn talenten ligt ingeschreven, niet kan uitvoeren, omdat hij in een verarmde omgeving is terechtgekomen, is de ergste vorm van armoede. Hij betekent maatschappelijk niets. In een verhard rationalistische en materialistische wereld kan men een beroep doen op het geweten, maar men zou beter de mens weer ‘zachtmoedig’ maken.

Maar welke filosofische betekenis heeft deze ‘ontroerbaarheid’? Dit is een vraag die de diepste diepte van ons wezen raakt, maar die ik hier niet grondig kan behandelen. Daarom beperk ik mij tot deze ene bedenking. Traditioneel beschouwt men de mens in het Westen als een met verstand begiftigd dier (*animal rationale*), maar vergeet daarbij een belangrijke dimensie: we hebben ook gevoelens. En deze gevoelens zijn niet alleen op het zelfbehoud gerichte passies, maar kunnen ook naar de ander toegekeerd worden. Dit betekent dat deze gevoeligheid voor het mysterie dat de natuur, de medemens, de kosmos of God is, een specifiek menselijke eigenschap is. Als we deze emotionaliteit niet tot ontwikkeling brengen door langs wegen van het hart te gaan, zullen we nooit de diepe voldoening kennen van iemand die bijvoorbeeld naar mooie muziek luistert. Alleen het platte genoegen van iemand die zijn geld telt, zal het onze zijn. Daarom behoort deze op het andere gerichte emotionaliteit tot de zin van het leven. Vele mensen die alles hebben, missen alleen nog de zingeving. Deze zal zich nooit ontwikkelen uit het rationalisme alleen, of uit het materialisme dat de beperkte zin van het comfort niet begrijpt, maar uit de ‘ontroerbaarheid’ en de kwetsbaarheid van het op het Mysterie gerichte bewustzijn.

(5) *Educatief proces*. Er is tenslotte het educatief proces, dat tot de fameuze mentaliteitsverandering moet leiden. Nu is

dit laatste een groot woord, dat als een orgelpunt vele politieke en sociale redevoeringen afsluit. Maar het is vaak alleen maar een vluchtheuvel waarop men aan de realiteit van de maatschappelijke drukte ontsnapt. Een mentaliteit is het gevolg van een langdurig proces. De economistische geestesgesteldheid is in wezen het gevolg van de collectieve armoede waarin het grootste deel van de mensen eeuwenlang geleefd heeft. Heel traag heeft het comforteringsproces zich ingezet, en daarbij leverde onze drang naar materiële goederen ons de nodige energie om door te zetten. Eens het gestelde doel bereikt, is onze mentaliteit nog steeds dezelfde gebleven, en blijven we pogingen doen om het proces lineair door te trekken. Boven op de berg van het comfort is echter een bezinning over waarden nodig. Wat moeten we nu verder met dit 'gecomforteerde' leven? Willen we niet het slachtoffer van zinloosheid worden, dan moeten we onze koers nu op een ander zinvol doel instellen. Het gaat hier uiteraard niet om het omdraaien van een schakelaar, maar om een ethisch proces. Ik moet hier de discussie rond de zingeving niet opnieuw voeren, en kan rustig verwijzen naar het boek *De geur van de roos. Over zingeving en spiritualiteit* (Davidsfonds, 1994). Maar de vraag naar de heroriëntatie in de praktijk van het leven blijft open.

Het blijft nog altijd moeilijk oude bomen te verplanten. Mensen die in de jaren van het comforteringsproces hun beste tijd hebben gekend, kunnen alleen op andere waarden geaxeerd worden als ze een beetje diepgang hebben bewaard. In dat opzicht bevindt onze maatschappij zich in een dubbelsituatie: enerzijds zwalpen nog steeds vele mensen rond in het platte materialisme, omdat ze geen geestelijke weerstand kunnen bieden aan de verleidingstechnieken van onze moderne reclame. Het verdwijnen van de oude traditionele religiositeit heeft hen in een geestelijke leegte achtergelaten. Bovendien zijn ze met huid en haar uitgeleverd aan de oppervlakkigheid en sensatiezucht van bijwijlen infantiele TV-programma's en magazinepulp. Het is de

fundamentele bedoeling van de opvoeding geweest de jonge mensen waarden bij te brengen, waarmee ze zich later in het leven ethisch konden oriënteren. Maar de greep van de economistisch ingestelde maatschappij op het onderwijs-systeem is steeds maar sterker geworden, zodanig dat het doel werd: de adaptatie van jonge mensen aan de maatschappij. Deze laatste stelde zich normatief op en bepaalde derhalve de 'waarden' waaraan het onderwijs zijn doelstellingen moest ontlelen. Nu is het heel mooi als men bij gelegenheid de aandacht van de jeugd richt op problemen als de armoede, om aldus een geest van idealisme aan te kweken. Maar dit idealisme van één dag is in de regel niet opgewassen tegen het banale consumptie-realisme van elke dag. Daarom zou soberheid in levensstijl de jeugd kunnen laten participeren aan het gevoel van armoede. Maar dat wordt door belangengroepen die liever de jongeren als een gemakkelijke prooi beschouwen, niet in dank aanvaard. Aldus komt men tot die waanzinnige acties, die ik in mijn leraars-tijd maar al te goed gekend heb, waarbij leerlingen zich ziek snoepen om de armoede uit de wereld te helpen. Hier wringt duidelijk iets: de consumptiebaronnen appeleren aan de egoïstische ingesteldheid van de mens, aan zijn zucht naar sensatie en genot, aan zijn *laissez faire*-mentaliteit... wat je graag doet, is goed. Hoe moet nu een opvoeding, die altijd gebaseerd is op beperking en tucht, op soberheid en sociaal gevoel, daartegen optornen? Scholen haken in dit opzicht meer en meer af, en streven alleen nog naar adaptatie. Een – eenzame – moraal- of godsdienstleraar zal daar weinig aan veranderen. Het drama bij uitstek is dat men deze jeugd met een verminderd waardebesef aan de wereld uitlevert. Waar zou nu plots dat hooggespannen ethisch gevoel vandaan komen, als het consumptiegedrag tot in zijn gulzigste ont-aarding wordt opgefokt en goedgekeurd?

Leve het idealisme

Nu doe ik groot onrecht aan aan de vele idealisten die onze moderne wereld nog steeds kent. Het probleem is dat zij een kleine minderheid zijn, en dat men politiek altijd op zijn aantal wordt ingeschat. Dit betekent dat de onverschillige menigte als belangrijker wordt beschouwd dan de enkele idealisten. Ik ken dit verschijnsel maar al te goed uit mijn ‘groene’ jaren. Onlangs liep ik mee in een betoging tegen de opslag van kernafval in Maarkedal – een lieflijk dorp van 6.200 inwoners. We waren met 300 in een prachtige fakkeltocht op een donkere avond in de kersttijd. Dit betekent één inwoner op 20 of 5%; of nog: 95% zijn thuisgebleven. Wil de absolute meerderheid dan kernafval in hun achtertuin? Nochtans wordt dit soort gekke logica veel toegepast omdat ze voor de economische wereld de enig bruikbare is: als maar 5% een cola drinkt en 95% niet, dan... Maar die logica gaat niet op binnen een maatschappelijk bestel. Met die pseudo-democratische redeneringen kan men geen wereld opbouwen. Hier geldt de stelregel dat de minderheid altijd gelijk heeft. Daarom ook moet het idealisme veel hoger gewaardeerd worden, en moet men niet denken dat alles wel door de staat zal opgelost worden. Want dergelijk etatisme heeft alleen oog voor de 95% die niet meedoen, en is van mening dat die 5% maar een verwaarloosbaar randverschijnsel vormt, een soort ruis in de overigens volmaakte democratische symfonie (sun + fonie = samenklank). Maar de ongelijkheid is een natuurwet en in alle opzichten neemt de maatschappij een piramidale vorm aan. De ‘top’ heeft daarbij de leiding, hetgeen op de eerste plaats betekent: de verantwoordelijkheid. Men behoort tot de top, niet op grond van bezit en komaf, maar van alter-intentionaliteit, dat wil zeggen van idealistische inzet voor de anderen. Daarom moet de inspraak van de idealisten in de maatschappij in verhouding veel groter zijn dan die van de vele consumptie-wezens aan de basis. Alle beschaving is elitair. Maar dit slaat

niet op het verworven recht van een kleine minderheid, maar op het engagement ervan. Of, om het eenvoudig te stellen: iedereen heeft het recht de vruchten onder de boom op te rapen, maar niet iedereen zal een boom planten.

Dit betekent dat deze ‘top’ een grote rol te spelen heeft bij de bestrijding van de armoede. Als men deze piramide laat opgaan in een sociologische abstractie, dan verdwijnt ook het verantwoordelijkheidsbesef in de ether. Maar als men in een bepaalde stad of dorp de dingen op scherp zet en de inzet nominaliseert, heeft men kans dat het geweten van meerdere mensen wakker wordt geschud. Politici vragen zich vaak een beetje radeloos af waarom de burgers zo weinig geïnteresseerd zijn in hun bedrijvigheden. Wellicht ligt het – volgens mijn inzicht – aan het abstract karakter van hun fameuze kaderwetten. In onze naïeve dagen boden die ons nog wat troost en hoop. Vrij snel echter beseften we dat we hiervan nooit de resultaten zouden kunnen waarnemen omdat wij te kort leven, maar wel lang genoeg op deze Aarde rondlopen om nog enkele achterbakse praktijken aan het licht te zien komen. Dit is het moment waarop een paar jonge, idealistisch ogende ministers in de frontlijn worden geschoven, die ons met de blik op oneindig de grote ommezwaai komen kond doen. Na verloop van tijd, naarmate hun kennis van de dossiers toeneemt, spreken ze minder rechtuit en tenslotte doen ze er met een beate glimlach het zwijgen toe. En daarom alleen al, zal – zoals ook een koninklijke kerstboodschap onderlijnde – de samenleving altijd meer afhankelijk worden van de inzet van bescheiden idealisten. Nu verwacht ik van intellectuelen niet alleen dat ze de zaken ter studie nemen, er boeken en congressen voor over hebben, maar dat ze zich daadwerkelijk engageren. Dat ze zich niet – zoals hierboven uiteengezet – vermeien in de theoria, maar zich op weg (tao) begeven. Waarom bestaat er geen breed front van vooraanstaanden, die zich met naam en titel inzetten voor de bestrijding van de armoede? Dit is een van mijn pijnlijkste ervaringen die ik in de wereld van de intel-

ligentsia heb opgedaan, dat er zo oeverloos veel gepraat wordt en toch zo weinig gedaan. Als al de professoren van een universiteit zich sociaal zouden engageren, zou de politieke wereld wel wijken voor zoveel intellectueel geweld. Maar er zijn er toch zo veel die strategieën ontwikkelen om binnen het 'systeem' lekker te overleven. Waarom zou een beweging ter bestrijding van de armoede de intelligentsia van de stad niet eens persoonlijk aanschrijven, zodat we met zekerheid weten wie nu uiteindelijk ethisch hoogstaand genoeg is om zich te engageren?

Tenslotte verwacht ik van de gezagsdragers een politiek met visie. Waarom verdragen wij maar zulke korte spanningsbogen meer? Waarom willen wij 's avonds loon voor wat we 's morgens hebben gepresteerd? Heeft Daens geogost wat hij heeft gezaaid? De zaaiers zijn de groten uit de geschiedenis en zij bepalen de loop der dingen. Oogsters zullen er altijd wel genoeg zijn. Laten we een boom planten. Wie een boom plant, denkt niet aan zichzelf, maar aan zijn kleinkinderen.

HET SOCIAAL VANGNET

(1) *De collectieve verantwoordelijkheid.* Het sociaal vangnet een gevolg van het gevoel voor collectieve verantwoordelijkheid. Een maatschappij is misschien voor een economistisch ingestelde wereld een losse verzameling van individuen, die zich hoogstens rond gemeenschappelijke belangen groeperen. Deze belangen zullen dan wel met grote ijver door de businesswereld gecreëerd worden. Zulke abstracte interpretatie van de samenleving, die mij ontslaat van alle verantwoordelijkheid, uitgenomen die door de wet bepaald, aanvaard ik niet. Archaïsche maatschappijen kenden nog organische banden, zoals familie, stam, dorp, volk... Waar dergelijke structuren in mijn jeugd nog aanwezig waren, zijn die door toenemende mobiliteit en locomotie erg in waarde afgenomen, en sinds de oorlog in de verstedelijkende maat-

schappij reeds sterk verdwenen. Zo werden dorpen vroeger in grote mate bepaald door het dialect dat er gesproken werd, hetgeen een sfeer van herkenning, identiteit en geborgenheid met zich meebracht. Men vindt vaak nog een restant van dat archaische gevoel in de lokale voetbalploeg, die het oude 'wij'-chauvinisme nog wat aanwakkert. De dialecten zijn aan het verdwijnen of worden zeer onzuiver, zodat ze niet lang meer een factor van groepsidentificatie zullen blijven. Het begrip 'volk' houdt nog stand, vooral door de gemeenschappelijke taal en herkenbare cultuur, maar men voelt reeds de druk komen om meer en meer een *lingua franca* (thans het Engels) te gebruiken, omdat de internationale contacten toenemen. Dit betekent echter dat het organische gevoel van verantwoordelijkheid voor elkaar zwaar onder druk komt te staan, omdat in een abstract internationalisme iedereen verantwoordelijk is voor allen, wat in de praktijk meestal betekent voor niemand.

Niemand kan het feit loochenen dat de wereld verstedelijkt. Als de stad een optelsom wordt van individuen 'zonder gelaat', dan verdwijnt de spontane, organische zin voor verantwoordelijkheid gemakkelijk. In een dorp waar iedereen iedereen kende, had de armoede ook een naam. De 'vereconomisering' van het leven gedijt het best in een wereld waar het individualisme en het egoïsme een legale status gekregen hebben, en waar men zich niet te erg stoort aan diegenen die toch geen koopkracht hebben. De verstedelijkte maatschappij mag niet bestaan uit losse, op zichzelf gecentreerde individuen, maar uit *personen* die zich rond *ideeën* groeperen. We gaan daarbij uit van de idee dat iedere persoon eenmalig is en de kans moet krijgen om te participeren aan 'ideële' gemeenschappelijke activiteiten. Daarmee verdwijnt ook meteen het archaïserend racisme. En krijgt het begrip 'volk' een veel diepere dimensie dan een al dan niet verheimelijkte 'Blut-und-Boden'-theorie. In het verkrampde proces waaruit Europa moet ontstaan, zien we hoe de afzonderlijke volkeren met veel chauvinisme en overjaars nationalisme het, vooral economische,

laken naar zich proberen toe te trekken. De dikke broers overschreeuwen daarbij de magere jongens, en vinden dit duidelijk hun recht. Daarmee onderlijnen ze nog maar eens dat ze nog steeds het archaische concept ‘volk’ niet ontgroeid zijn. Een volk is geen economische belangengroep, maar een culturele variant op de menselijke samenleving. Ook culturen zijn, net als mensen, eenmalig. Iedere cultuur die verdwijnt, niveleert het culturele landschap en vlakkt menselijke mogelijkheden uit. Een Europa van de staten wordt ongetwijfeld, volgens Habermas’ geld x macht-principe, een pure economische belangengroep. Als men de lokale smaakvariaties nog wat kan uitvlakken, wordt het productieproces eenvoudiger: allemaal hamburgers, allemaal cola. Maar de rijkdom van een landschap ligt precies in de variaties, en dat geldt ook voor het landschap van de menselijke cultuur. Laten we dus uitgaan van deze eenmaligheid van elke mens en van het culturele landschap, waarop hij van bij zijn geboorte is afgestemd: de ‘Lebenswelt’ (Habermas). Niemand wordt in een abstracte ruimte geboren, iedereen groeit op in een culturele context, die wij met het woord ‘volk’ aanduiden, en dat vooral door de taal is bepaald.

Binnen dergelijk verstedelijkt milieu, dat geen abstracte ruimte is geworden, maar een duidelijk cultureel profiel heeft, kan men de mens de kans geven zich als persoon te ontplooiën. Ook de bestrijding van de armoede moet niet gevoerd worden vanuit het concept van de zich verdedigende kudde, maar vanuit de overtuiging dat iedereen aan het cultureel proces moet kunnen participeren. Participatie aan het proces van economische ontvoogding is daarbij een noodzakelijke, maar niet voldoende voorwaarde.

Dit alles heeft tot gevolg dat elke mens die als gevolg van sociale of financiële marginaliteit dreigt uitgerangeerd te worden, door de gemeenschap dient opgevangen en geïntegreerd in de maatschappelijke culturele context, of, zo men wil, in het volk als culturele identiteit.

Het economische vangnet (OCMW-steun, invaliditeitsuitkeringen, werkloosheids-vergoedingen...) is bij het levens-

spel niet essentieel: het is een noodoplossing. Dit betekent dat we maar geslaagd zijn als gemeenschap, wanneer dit vangnet zichzelf overbodig heeft gemaakt. Anderzijds is sociale zekerheid, die een uiting is van echt solidarisme, de enige efficiënte vorm van bescherming tegen de sociale jungle, die inherent is aan een kapitalistische, dit is vrijemarkt-economie. Zeker wanneer dit systeem geen ethische beginselen incalculeert, in plaats van ze toe te voegen als sociaal-ethische correcties. Bestaan er werkelijk nog mensen die de Amerikaanse sociale jungle als universeel ideaalbeeld naar voren schuiven? Na de oorlog hebben de meesten onder ons er wel in geloofd, maar dat was een oppervlakkig oordeel, en het gevolg van een vreemde dialectiek: we kwamen immers uit de armoede en de onvrijheid van de oorlog. De 'American way of life' beloofde ons rijkdom en vrijheid. Maar we kenden alleen de propagandafilms en -geschriften, maar niet de werkelijkheid van de zwarte wijken, de indianenreservaten en de vele 'losers' in de sloppenwijken. De Amerikaanse sociale jungle steunt op het principe van de vrijheid. Maar wie deze vrijheid niet kan betalen, wordt uit de markt verdreven... en vogelvrij verklaard. Als hij opnieuw wil deelnemen aan het marktsysteem, moet hij zichzelf als slaaf aan het systeem verkopen. Dit wil zeggen dat hij zichzelf als persoon moet uitschakelen, en zich voortaan als 'werk-kracht' moet zien, wat er in de praktijk op neerkomt dat hij om het even welke job moet aanvaarden, ook die waarvoor hij noch aanleg noch opleiding heeft. Weigert hij zich in deze slavernij in te schakelen, dan rest hem alleen armoede. R. Brockhus zegt dan ook terecht: *Meer en meer lijken we de kant op te gaan van een maatschappij waarin men de 'liberale' principes heeft verruild voor een toenemende feodale cultuur, waarin lijfeigenschap weer de norm wordt voor hen die niets bezitten.* Het is inderdaad vernederend en frustrerend dat mensen door het systeem tot dat soort lijfeigenschap veroordeeld worden, en geen enkele kans krijgen hun persoonlijke gaven tot ontplooiing te brengen. Dit bewijst reeds dat men een

maatschappij niet op puur economistische gronden kan ordenen.

De sociale zekerheid heeft als doel zekerheid te waarborgen. Wie zijn leven moet opbouwen op een wankel grondslag zal voortdurend ten prooi vallen aan angst voor de toekomst. De verschrikking van de werkloosheid is aan de heren die de hoge posten bezetten totaal onbekend. Aan de industrie wordt alles geofferd: landschap, milieu, landbouwgrond... alles met de glimlach voor een habbekrats toegeschoven in ruil voor een paar schamele jobs, maar zonder enige tegenwaarborg voor de toekomst. Als het morgen voor de aandeelhouders beter is dat de fabriek naar lagelonenlanden verplaatst wordt... sorry, maar dat is de harde wet van vraag en aanbod. Is men echt van plan de mensen met huid en haar uit te leveren aan de markteconomie? Als dit inderdaad het opzet is, moeten we meer dan ooit de sociale zekerheid blijven verdedigen. Onze staten krijgen al te veel de neiging om de economische inactiviteit als een last te beschouwen. Maar ze vergeten daarbij dat in dit land enorm veel arbeid niet beloond wordt: al het huishoudelijk werk en al het vrijwilligerswerk. Wat zou liefdadigheidswerk of cultureel werk in dit land betekenen als bezoldiging de *conditio sine qua non* voor alle werk was? Slechts een deel van de menselijke activiteiten kan dan ook als economisch gekwalificeerd worden.

(2) *De armen aan het woord.* Voor velen onder ons is armoede een statistisch gegeven. Het is dan ook nodig naar de ervaringen van de armen zelf te luisteren. Want, zoals zo vaak, is het niet voldoende de zaken aan de oppervlakte te bestrijden, maar moeten we oorzaken en motieven kennen. Daarom is een case-study als *4560: Overleven in Aalst, aan de drempel van de eenentwintigste eeuw* van het allergrootste belang.

Als men leest dat 6% van de Aalstenaars onder de armoedegrens leeft, dan schrikt men niet alleen op van deze schaduwkant van de welvaartmaatschappij, maar vraagt zich ook

af wat het zou geweest zijn zonder priester Daens, die al zo vroeg, vanuit zijn christelijke bewogenheid, en Louis Paul Boon, die vanuit zijn socialistische bewogenheid, de armoede hebben aangeklaagd. Maar men begrijpt ook dat het niet alleen om persoonlijke pech gaat, maar dat er ook structurele redenen zijn. En dat is voor onze welvaartstaat zonder meer een schande. Want structuren kunnen gewijzigd worden. Als men daar tegenover stelt dat er toch OCMW's bestaan, dan vergeet men dat ook deze een maatschappelijk kwaad zijn, dat maar voorlopige steun kan geven, maar nooit een organisch deel van onze samenleving zou mogen zijn. Het is een aardig en humaner vervangmiddel voor de middeleeuwse bedelstaf. Maar uiteindelijk moet de blijvende oplossing voor het probleem van de armoede uit het onderzoek van de individuele gevallen komen. Armoede is een maatschappelijke ziekte. Alleen een epidemie kan met collectieve ingrepen bestreden worden, maar individuele ziekten vragen om individuele diagnose en therapie.

Alle voorlopige hulp heeft haar waarde: wie vandaag honger heeft, is niet geholpen met een belofte van veel voedsel voor volgend jaar. Maar men kan het armoedeprobleem niet oplossen door 'werken van caritate' of de bedeling van het Sint-Antoniusbrood. Maar de definitieve uitroeiing van de armoede zal moeten uitgaan van de waardering van de arme als mens. En daar heeft ook de zwakke mens recht op. Maar vermits hij zwak is en zijn eigen leven niet in handen kan houden, zal hij moeten begeleid worden. Vermits dit niet door een bureaucratie kan gebeuren, zal het door vrijwilligers in een persoon-tot-persoon-relatie moeten gerealiseerd worden. Alleen een begeleider, die gedreven wordt door 'liefde en mededogen', zal ook de persoon van de arme vanuit zijn persoonlijke geschiedenis weten te begrijpen, en in zijn wellicht hopeloze leven weer hoop kunnen brengen.

Bekijken we de armoede vanuit historisch perspectief, dan stellen we vast dat alle religies geprobeerd hebben ze uit de wereld te helpen, maar dat er anderzijds in het evan-

gelie haast berustend staat dat we de armen altijd bij ons zullen hebben. In de Middeleeuwen werd dit geïnterpreteerd alsof het Gods wil is dat er armen en rijken zijn, en alsof de grote waarde van de armen ligt in het feit dat ze de rijken een kans op goede werken geven, en derhalve op de hemel. Dit is in diepste wezen misschien een waarheid, maar toch een onaanvaardbaar principe. En toch is het als erfenis overgegaan op het liberalisme, dat het gestalte gegeven heeft in de idee dat er ‘winners’ en ‘losers’ zijn. Of de eersten voor de laatsten wat willen doen, hangt volledig af van hun persoonlijk ethisch gevoel. Het collectivum moet daarover niet wakker liggen. Integendeel, al wat van hen verwacht wordt, is consumptie. Hoge omes houden er andere theorieën op na, waarmee ze hun eigen geliefde systeem vrijpleiten. Ik daarentegen benader de problematiek vanuit mijn bescheiden boerenverstand, maar precies daardoor verloor ik nooit de toestand aan de basis uit het oog.

Dit principe van ‘elk voor zich’, en ‘God voor al’ schuift de verantwoordelijkheid voor de armoede af op God. Maar ik heb me altijd gehouden aan het gouden beginsel: laat nooit aan God over wat je zelf kunt doen. Daarom moet dit principe vervangen worden door een werkzaam solidariteitsbeginsel, dat wil zeggen in de oorspronkelijke juridische betekenis: hoofdelijk verantwoordelijk, verantwoordelijk voor het geheel. Dit betekent gewoon: zolang er nog één arme is, gaat niemand vrijuit. En zeker niemand die zijn naam aan een humanistisch of christelijk ideaal verbonden heeft.

Dit is geen pleidooi voor een terugkeer naar een utopisch socialisme, waarbij het bezit gelijkmatig verdeeld is, of naar een onrealistisch christendom, waarin ze alles gemeenschappelijk bezaten, of naar een extreem maoïsme, waarin niemand iets bezit. De mensen zijn nu eenmaal niet gelijk, niet inzake lichaam, noch inzake geestelijke talenten of culturele omgeving of herkomst... en ze moeten ook niet gelijk zijn. Maar ze moeten allemaal rechten hebben, waar-

door ze aan het maatschappelijk leven kunnen participeren. Want er is niets pijnlijker dan in de marge van de samenleving gedrukt te worden. We hebben daarom behoefte aan een nieuwe filosofie, die niet langer uitgaat van het ego en zijn rechten, maar van de waarde van elke persoon en zijn relatie tot de samenleving. Elke mens komt op de wereld met een ‘bevel des hemels’, dat in zijn natuur is ingegrift: het zijn onze aangeboren talenten die onze ethische opdracht bepalen. Maar het merkwaardige is dat elke mens eenmalig is, hetgeen we reeds kunnen afleiden uit het feit dat hij een herkenbaar gelaat heeft. Van elke mens bestaat maar één exemplaar, er komt geen tweede uitgave. Deze uniciteit van elke mens is een groot wonder, en het moet de basis zijn van elke sociale filosofie. Nu berust elke vorm van zingeving op de mogelijkheid om dit ‘bevel des hemels’ uit te voeren. Elke mens heeft derhalve recht op zingeving. Maar niemand kan zijn talenten uitbouwen, zolang zijn bestaan niet gecombineerd is, zolang hij honger lijdt en koude en vereenzaming. Nu moet men zich niet voorstellen dat dit alles wel op rationeel-juridische gronden in orde kan gebracht worden, zo in de stijl van: *we geven ze het bestaansminimum en dat ze ons verder met rust laten*. Wat de hedendaagse mens nodig heeft, is meer gevoeligheid, ‘ontroerbaarheid’, bewogenheid, zachtmoedigheid en zelfs kwetsbaarheid, als tegenpool tegen het bikkelharde egoïsme van de economistische wereld en het schijnheilig geldanoniemaat. De beloning zal bestaan uit zin en levenswarmte.

Confucius leerde dat de moraal niet moet gebaseerd zijn op rationeel uitgedokterde voorschriften en verbodsbepalingen, maar op gevormde emotionaliteit: een goed mens is een ontroerbaar mens. Maar deze emoties moeten gevormd en verfijnd zijn, en hij raadt ons aan uit te gaan van een esthetische verfijning door te luisteren naar goede muziek. Dan wordt zelfs onze verhouding tot de natuur fijngevoelig: *Confucius viste met een lijn en niet met een net, en hij schoot nooit op een vogel in rust*. En ten aanzien van de mens leerde

hij vooral dat we gevoelig moeten zijn voor de gevoelens van de anderen. En dat is het mooiste principe waar we vanuit kunnen gaan bij de bestrijding van de armoede: de armen hebben hun gevoelens, laten we ons daar gevoelig tegenover opstellen.

Geen afbraak van de sociale zekerheid

Van deze ingesteldheid kunnen we een paar belangrijke gevolgen afleiden. Op de eerste plaats dat elke afbraak van de sociale zekerheid een schande is voor een beschaving. Als er tekorten zijn, moeten die maar door het vermogen gedragen worden. Je moet niet eens hoge studies doen om te weten hoe onrechtvaardig het vermogen verdeeld is; een wandeling door bepaalde villawijken volstaat al. Het vermogen in dit land is groot genoeg, zodat er geen afbraak van de sociale zekerheid mag komen. Een land dat de armen van hun meest elementaire rechten berooft, belast niet alleen het collectieve, maar ook het persoonlijke ethisch gevoel van elke hoogstaande mens. Daarom moeten de lasten op de sterke schouders gelegd worden – voor velen zal het nog maar een pluim zijn. Denk eens een ogenblik na over volgend citaat: *Nemen we de totale rijkdom in Nederland onder de loep, dan zien we dat per hoofd van de bevolking een rijkdom aanwezig is van minimaal 168.000 gulden (meer dan 3 miljoen frank) per persoon. Het vermogen van ca. 2.689 miljard gulden... vormt een gigantisch bezit dat wel heel erg slecht verdeeld lijkt.*

De helft van de Nederlandse bevolking bezit nauwelijks iets... (zodat de andere helft alles bezit). Dat betekent dan dat het bezittende deel van de bevolking per hoofd beschikt over een vermogen van ca. 335.000 gulden (6 miljoen). Het frappante hierbij is – en de media doen vrolijk aan de misleiding mee – dat de rijke helft van Nederland vindt dat de arme helft moet inleveren om de economie te laten herstellen. Elke econoom zal toch de waanzin moeten inzien van een beleid, waarbij aan

mensen die niets hebben, gevraagd wordt iets in te leveren dat er niet is en dat te geven aan mensen die alles al bezitten. Daarbij dan te beweren dat zoiets goed zou zijn om de economie beter te laten functioneren, is je reinste onzin.

Als het brood 1 fr. duurder wordt, is dat zo voor de rijken als voor de armen... alleen heeft het een zeer verschillende betekenis. Als men deze situatie bekijkt, zou het grote doel van de staatsfinanciering moeten zijn de belasting op arbeid af te bouwen – waar tegenwoordig precies het omgekeerde gebeurt – en de belasting uitsluitend te funderen op energieverbruik en vermogen. Dan zal de armoede vanzelf verdwijnen. Ik heb een hartsgrondige afkeer van een land dat de armen doet opdraaien om de privileges van de rijken te beschermen. Het is niet alleen ongelooflijk middeleeuws, het is ook fundamenteel onethisch. Men rekent er echter op dat velen dit niet begrijpen, dat ze verder maar aan God zullen vragen hen te verlossen van “den diertijd”, en maar op de verkeerde partijen blijven stemmen.

Velen zullen het verhaal dat ik hier verteld heb, meer dan onrealistisch vinden. Zij zijn echter de adepten van het kleine realisme, de jongens die weten waar Abraham zijn mosterd haalt. Dit kleine realisme, dit ego-realisme, is het handvest van het economisme. Maar gelukkig zijn er nog idealisten die geloven in het grote Realisme (met grote ‘R’), dat niet uitgaat van het principe ‘mijn buik vol, alle buiken vol’, en niet terugvalt op het eigen kleine horizontloze subjectivisme van de kikker in zijn put, maar zich oriënteert op de mensheid als geheel. Alleen deze grote realisten schrijven geschiedenis, want geschiedenis is niets anders dan het vergeestelijkingsproces dat wij met zijn allen moeten realiseren, en dat nog altijd gelooft in goedheid en liefde en zin.

Nieuwe sociale modellen groeien slechts langzaam. En de macht is in handen van de oude modellen. Idealen gaan altijd van start zonder macht, en worden door het ‘systeem’ ervaren als lastposten. Maar er is iets dat alles overspant: dat is de liefde voor de medemens, voor de aarde en voor het

bestaansmysterie. Dit is de enige krachtbron die lange spanningsbogen kan voeden.

In de boeken van Castañeda formuleert de Mexicaanse tovenaer op een merkwaardige wijze deze nieuwe oriëntatie: *Langs elke weg met een hart wil ik gaan, langs elke weg die een hart heeft. En de enige uitdaging die de moeite loont, is die weg tot het einde te gaan. Maar daar ga ik dan, kijkend, ademloos kijkend.* Dit is de beloning voor hen die zich zachtmoedig opstellen: hoewel het in de harde egoïstische wereld een uitdaging is en men erg kwetsbaar wordt, zal men zien hoe onvoorstelbaar rijk het wonder van het bestaan is.

Als men dit alles afdoet als utopie, dan kan ik me alleen verdedigen met een oude Zenspreuk: *Er is nooit iets groots gebeurd, of er stak een stuk waanzin in.*

Postscriptum

AALST: PILOOTSTAD IN DE STRIJD TEGEN DE ARMOEDE

OPEN BRIEF NAMENS 4.560 AALSTENAARS

De strijd tegen de armoede heeft nooit opgehouden. Grote verwezenlijkingen zoals de Sociale Zekerheid en het Bestaansminimum, de leerplicht met studiebeurzen, de Sociale Woningbouw en tal van welzijnsvoorzieningen... springen in het oog. Jammerlijk genoeg zijn feiten feiten, en is de strijd nog niet gestreden.

We leven in een tijd waarin taboes bespreekbaar worden. Men ontdekte dat de armen dikwijls niet aan een sociale woning geraken, dat studiebeurzen en bouwpremies aan een bovenlaag ten goede komen, dat het verenigd welzijnswerk de armste 6% minder bereikt, dat de sociale zekerheid voor de armsten een spinnenweb i.p.v. een vangnet is, dat steunverlening niet volstaat... De vraagtekens die bij verschillende sociale stelsels geplaatst worden, leiden tot boeiende politieke discussies, waarbij zowel de betaalbaarheid als de functionaliteit een punt zijn.

Zonder enige twijfel hangt het lot van de 6% in Aalst en elders af van de uitkomst van deze debatten. Zij kunnen hopen dat de aanbreng van eminente deskundigen zoals de professoren Dillemans (K.U. Leuven) en Deleeck (U.F.S.I. Antwerpen), studies zoals van de Koning Boudewijnstichting e.a. daarbij in rekening zal gebracht worden.

Over armoedebeleid wordt inderdaad de jongste tien jaar belangrijk denkwerk verricht. Ook hier is – geruisloos – een taboe gevallen, want voorheen was armoede maar een spijtig gevolg van andere fenomenen (zoals werkloosheid, lage scholing...), maar zelden stond de focus op de armoede zelf.

En dat is nodig, want het gaat om een complex geheel van uiteenlopende bestaansonzekerheden. Vandaag zal niemand meer durven beweren dat met méér werkgelegenheid automatisch de armoede zal verdwijnen.

Maar daarmee is het laatste woord niet gezegd. Armoede is niet alleen een zaak voor de ministers en volksvertegenwoordigers. Al was het maar omwille van het feit, dat voor de uitvoering van hun beleid op OCMW's, welzijnsdiensten en gemeenten gerekend wordt (en geld voor gegeven wordt!), is er belangrijke lokale verantwoordelijkheid.

Aan deze instanties, maar ook aan het plaatselijk sociaal-cultureel leven, de bedrijfswereld, de wereld van ziekte en gezondheid, de bevolking in het algemeen wordt daarom deze open brief gericht. Een open brief, die erop vertrouwt dat er méér zal gebeuren dan een persbericht vol medeleven, of het in de hoogte gooien van een bal die her en der teruggekaatst wordt.

Priester Daensfonds

“Slaaf noch bedelaar mag de werkman zijn. Hij moet een vrij en welvarend man zijn.” De grondgedachten van de Daensbeweging blijven brandend en schrijnend actueel. Daens vandaag, dat is ontstaan uit onverschilligheid, ontroerd worden, voor kleine mensen in beweging komen en ijveren om recht. Ter wille van de verdrukten onder ons, in de arme-loonlanden, waar dan ook. Gerechtigheid.

Los van elke partijpolitieke gebondenheid komt het Priester Daensfonds als Stichting van Openbaar Nut op voor het Daensistische gedachtegoed:

- solidariteit met de medemens;
- ontplooiing van het Vlaamse volk;
- democratisering van de samenleving;
- doorbreking van de verzuiling op elk gebied.

De strijd is niet gestreden. Het archief, het museum, het boek, de film, de verre herinnering aan een bittere tijd... inspireren. Daarom brengt het Priester Daensfonds ieder jaar hulde aan bekende en naamloze Daensisten, maar staat het ook vooraan in het verzet tegen armoede, taalimperialisme, onrecht. Het kwartaalblad Daens Vandaag weerspiegelt de beweging die het Priester Daensfonds wil voor de Vlaamse Beweging.

Het Priester Daensfonds, even oud als het Daensmonument dat sinds 1957 aan de Aalsterse Werf staat, verenigt medestanders uit elke provincie, van uiteenlopende politieke oriëntatie of beroep, en van elke leeftijd.

Voor meer informatie:

Secretariaat Priester Daensfonds

p/a Grote Markt 3

9300 Aalst

Tel. 053/70.26.60

COLOFON

Libbrecht, Ulrich
In arren moede
Over teveel en tekort

Tweede druk : 1997

Leuven, Davidsfonds, 1996
82 p.; 20,8 cm
(Forumreeks/Davidsfonds, nr. 17)
© 1996, Uitgeverij Davidsfonds, Leuven
Blijde-Inkomststraat 79-81, 3000 Leuven
Gedrukt en gebonden bij Walleyndruk nv, Brugge
Omslagontwerp : Daniël Peetermans
Omslagfoto : Herman Ricour

De 'Werelddag van Verzet tegen Extreme Armoede' in Aalst (15 oktober
1995)
werd mogelijk gemaakt met steun van het Provinciebestuur van Oost-
Vlaanderen

D / 1996 / 0240 / 22
ISBN 90-6152-940-9
Doelgroep : volwassenen
NUGI 661 UDC 339 SISO 307.3

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd,
opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand
en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze,
hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen
of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming
van de uitgever.

Kaft:

Schrijnend in de derde-wereldlanden, meer verborgen ook bij ons... Armoede is en blijft aanwezig. Vaak wordt het probleem geïrriteerd weggeschoven. In het verblindende licht van de welvaart werpen marginalen immers een donkere schaduw op het ideaalbeeld van de rijkdom.

De onvrije vrije markt die wel rijkdom schept maar ze niet verdeelt, het moordwapen van de rentelast, de verantwoordelijkheid van het Westen, het gebrek aan inzet op lokaal vlak... Ulrich Libbrecht geeft armoede een gezicht en haar oorzaken een naam. Want armoede is niemands 'eigen schuld'. En niemand kan zijn leven ten volle uitbouwen in honger, koude en sociale uitsluiting.

Ulrich Libbrecht is filosoof maar geen theoreticus, dwarsligger maar geen zwartkijker. Zijn fijnzinnig denkwerk brengt rijke elementen aan voor het armoededebat. *In arren moede. Over teveel en tekort* is een pleidooi voor sociale ontroering, bewogenheid en zachtmoedigheid, tégen het bikkelharde egoïsme van de economische wereld.

ULRICH LIBBRECHT (Avelgem, 1928) is professor emeritus van de K.U. Leuven, departement sinologie. In 1989 stichtte hij in Antwerpen de School voor Comparatieve Filosofie. Bij Davidsfonds publiceerde hij onder meer *Oosterse filosofie. Een inleiding* en *Geen muren rond culturen*.

Auteurs met zeer verschillende achtergronden brengen in de FORUMREEKS uitgesproken visies en gaan controverses niet uit de weg. Zo dragen ze bij tot debat over cultuur en samenleving, economie en beleid. In de Forumreeks verschijnt werk van o.m. Hugo van Dienderen, Ernest Henau, het duo Jan Jambon - Peter de Roover, Marc Platel, Zuster Leontine.

Dauidsfonds/Leuven